МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота бакалавра

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО

Виконав: студент 4-го курсу,
групи 6.2313-ср-с2
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
І.Р. Сищук

Керівник: доцент кафедри соціології, доцент,
к.філос.н. Сорокіна О.С.

Рецензент: доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи,
доцент, к.філос.н. Маловічко О.В.

Запоріжжя – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І.Бутченко
«____»_____2026 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ
Сищуку Івану Руслановичу
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з неповними сім'ями ВПО
керівник роботи Сорокіна Олександра Сергіївна, к.соц.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «12» грудня 2025 року № 1795-с

2. Строк подання студентом роботи 09 червня 2026 року

3. Вихідні дані до роботи: Алєксєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибік Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія. Кропивницький : Імекс- ЛТД, 2020. 240 с.; Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо переміщених осіб: методичні рекомендації. Київ, 2015. 62 с.; Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.; Лютий В., Дуля А. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 49-58.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1.Проаналізувати історію дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО. 2. Уточнити основні поняття дослідження: «соціальна робота», «неповна сім'я», «ВПО», «соціальні послуги». 3. Обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО. 4.Охарактеризувати соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей з числа ВПО. 5.Визначити соціальні потреби, ризики та ресурси неповних сімей ВПО. 6.Проаналізувати моделі та підходи соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО. 7.Дослідити сучасний стан та потреби неповних сімей ВПО. 8. Здійснити аналіз ефективності діючої системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО та виявити бар'єри в їх отриманні. 9. Розробити рекомендації щодо

оптимізації системи соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
12 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	02.02.2026	02.02.2026
Розділ 2	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	11.03.2026	11.03.2026
Розділ 3	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	03.04.2026	03.04.2026

7. Дата видачі завдання 20 січня 2026 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Листопад – грудень 2025	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Січень – лютий 2026	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2026	*виконано*
4.	І розділ	Лютий – березень 2026	*виконано*
5.	ІІ розділ	Березень – квітень 2026	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Квітень – травень 2026	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Травень 2026	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Травень – червень 2026	*виконано*

Студент _____ І. Р. Сищук

Керівник роботи _____ О.С. Сорокіна

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 70 сторінки, 44 позицій у списку літератури, 12 рисунків, 1 додатка.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, НЕПОВНА СІМ'Я, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (ВПО), СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

Мета дослідження: проаналізувати особливості соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО та визначити ефективні шляхи підвищення якості надання соціальних послуг цій категорії осіб.

Об'єкт дослідження: система соціальної роботи з неповними сім'ями з числа внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Предмет дослідження: зміст, моделі, інструменти та ефективність системи соціальних послуг і практик соціальної роботи щодо задоволення потреб неповних сімей ВПО, а також бар'єри в отриманні цих послуг.

Методи дослідження: теоретичні методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації та узагальнення, а також емпіричний метод анкетування представників неповних сімей ВПО з подальшим описовим узагальненням результатів.

Гіпотеза: полягає в тому, що ефективність соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО підвищується за умови комплексного підходу до оцінювання потреб, поєднання матеріальної підтримки з психосоціальним супроводом, розвитку кейс- менеджменту, міжвідомчої взаємодії та зменшення інформаційних і процедурних бар'єрів доступу до соціальних послуг.

Висновки: За результатами дослідження встановлено, що ефективність соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО підвищується за умови комплексного оцінювання потреб, поєднання матеріальної підтримки з психосоціальним супроводом, розвитку кейс-менеджменту, міжвідомчої взаємодії та зменшення інформаційних і процедурних бар'єрів доступу до соціальних послуг.

SUMMARY

The qualification thesis consists of 70 pages, 44 items in the list of references, 12 figures, 1 annex.

SOCIAL WORK, SINGLE-PARENT FAMILY, INTERNALLY DISPLACED PERSONS (IDPs), SOCIAL SERVICES

The purpose of research: analysis the features of social work with single-parent IDP families and to identify effective ways to improve the quality of social services provided to this category of clients.

Object of research: the system of social work with single-parent families among internally displaced persons in Ukraine.

Subject of research: the content, models, tools, and effectiveness of social services and social work practices aimed at meeting the needs of single-parent IDP families, as well as the barriers to accessing these services.

Research methods: theoretical methods of analysis, synthesis, comparison, systematization, and generalization, as well as an empirical survey of representatives of single-parent IDP families followed by descriptive interpretation of the results.

Hypothesis: the effectiveness of social work with single-parent IDP families increases under the condition of a comprehensive approach to needs assessment, combining material support with psychosocial support, developing case management and inter-agency cooperation, and reducing informational and procedural barriers to accessing social services.

Conclusions: The study shows that the effectiveness of social work with single-parent IDP families increases when needs assessment is comprehensive, material support is combined with psychosocial assistance, case management and interagency cooperation are strengthened, and informational and procedural barriers to social services are reduced.

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО 6
1.1. Історія дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО 6
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «неповна сім'я», «ВПО», «соціальні послуги». 12
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО 15
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО 20
2.1. Соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей з числа ВПО 20
2.2. Соціальні потреби, ризики та ресурси неповних сімей ВПО 25
2.3. Моделі та підходи соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО 31
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО В УКРАЇНІ 39
3.1. Емпіричне дослідження сучасного стану та потреб неповних сімей 39
3.2. Діагностика ефективності діючої системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО та виявлення бар'єрів у їх отриманні 42
3.3. Рекомендації щодо оптимізації системи соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО 53
ВИСНОВКИ 61
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 65
ДОДАТКИ 71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Повномасштабна збройна агресія рф проти України спричинила кризу внутрішнього переміщення в Україні, що не лише зумовило навантаження на національну систему соціальної підтримки, а й суттєво поглибило вразливість окремих категорій населення. Серед них особливе місце посідають неповні сім'ї з числа внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), для яких поєднуються ризики економічної нестабільності, підвищеної психологічної напруги, ускладненого доступу до освіти, медицини та соціальних послуг. Вимушена зміна місця проживання часто супроводжується розривом соціальних зв'язків, втратою звичного кола підтримки та необхідністю швидкої адаптації до нових умов, а в неповній сім'ї ці виклики концентруються на одному з батьків, який одночасно виконує функції забезпечення, виховання та організації повсякденного життя дітей.

Актуальність дослідження підсилюється наявною нерівномірністю в спроможності територіальних громад у наданні соціальних послуг, що може призводити до різної якості підтримки, складності процедур, інформаційних бар'єрів та фрагментарності допомоги залежно від місця проживання сім'ї. У цих складних умовах соціальна робота має не лише забезпечувати базову допомогу, а й сприяти відновленню ресурсності сім'ї, попередженню соціального виключення та стабілізації життєвих стратегій. Практична значущість теми посилюється тим, що ефективність підтримки неповних сімей ВПО безпосередньо залежить від узгодженості дій різних суб'єктів соціальної сфери, своєчасного оцінювання потреб і доступності сервісів, які відповідають реальним життєвим обставинам. Таким чином, потреба у науковому обґрунтуванні дієвих підходів до соціальної роботи з цією категорією клієнтів в умовах воєнних викликів визначає актуальність та доцільність обраної теми дослідження.

Проблемна ситуація полягає в тому, що неповні сім'ї ВПО мають підвищену потребу в соціальних послугах, однак доступ до цієї підтримки не

завжди є послідовним і достатньо індивідуалізованим. Найчастіше труднощі пов'язані з фрагментарністю допомоги, різною спроможністю територіальних громад, інформаційними бар'єрами, складністю процедур оформлення та недостатнім супроводом сім'ї після первинного звернення. Для неповної сім'ї ці проблеми є особливо відчутними, оскільки один із батьків одночасно відповідає за матеріальне забезпечення, догляд за дітьми, адаптацію до нового місця проживання та взаємодію з установами соціального захисту.

Дослідженню проблем ВПО та організації їх соціальної підтримки приділяли увагу українські науковці й аналітики. Соціально-економічні труднощі, адаптацію та потреби ВПО розглядали О. Балакірєва, Н. Коваліско, С. Бубняк [2; 6; 7]. Питання соціальної роботи, кейс-менеджменту та індивідуалізованого супроводу внутрішньо переміщених осіб висвітлювали Т. Семигіна, Н. Гусак, О. Савчук, А. Галай [3; 17; 18]. Соціально-педагогічні аспекти підтримки вимушених переселенців систематизовано у працях за редакцією Т. Алєксєєнко [1]. Проте не всі аспекти цієї проблеми віднайшли достатнє відображення у науковій літературі, зокрема недостатньо розкрито специфіку доступу саме неповних сімей ВПО до соціальних послуг, бар'єри їх отримання на рівні громад і можливості індивідуального супроводу таких сімей. Це й зумовлює наукову актуальність кваліфікаційної роботи.

Об'єктом дослідження є система соціальної роботи з неповними сім'ями з числа внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Предмет дослідження – зміст, моделі, інструменти та ефективність системи соціальних послуг і практик соціальної роботи щодо задоволення потреб неповних сімей ВПО, а також бар'єри в отриманні цих послуг.

Метою дослідження є аналіз особливостей соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО та визначення ефективних шляхів підвищення якості надання соціальних послуг цій категорії осіб.

Для досягнення мети дослідження передбачено виконання таких *завдань*:

– проаналізувати історію дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО;

– уточнити основні поняття дослідження: «соціальна робота», «неповна сім’я», «ВПО», «соціальні послуги»;

– обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО;

– охарактеризувати соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей з числа ВПО;

– визначити соціальні потреби, ризики та ресурси неповних сімей ВПО;

– проаналізувати моделі та підходи соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО;

– дослідити сучасний стан та потреби неповних сімей ВПО;

– здійснити аналіз ефективності діючої системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО та виявити бар’єри в їх отриманні;

– розробити рекомендації щодо оптимізації системи соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО.

Гіпотеза 1: ефективність соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО підвищується за умови комплексного підходу до оцінювання потреб, поєднання матеріальної підтримки з психосоціальним супроводом, розвитку кейс-менеджменту, міжвідомчої взаємодії та зменшення інформаційних і процедурних бар’єрів доступу до соціальних послуг.

Гіпотеза 2: існуюча система соціальних послуг для неповних сімей ВПО містить низку бар’єрів, зокрема інформаційних, бюрократичних і територіальних, подолання яких можливе через цифровізацію послуг та посилення взаємодії між державними структурами й громадським сектором на рівні територіальної громади.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО

1.1. Історія дослідження соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО

Формування наукових уявлень про соціальну роботу з неповними сім'ями з числа внутрішньо переміщених осіб відбувалося шляхом зближення двох дослідницьких традицій. Перша з них стосується вивчення неповної сім'ї як особливого типу соціальної реальності з підвищеними ризиками соціально-економічної нестабільності та психологічного напруження. Друга – аналізу внутрішнього переміщення як масового соціального процесу, що змінює структуру потреб, доступ до ресурсів і конфігурацію соціальних послуг. У сучасних українських умовах ці дві лінії перетнулися особливо виразно після 2014 року та набули нового масштабу після 2022 року, що зумовило зростання наукового інтересу до практик підтримки сімей ВПО, зокрема неповних [1].

Міжнародний науковий дискурс щодо вивчення сімей з одним батьком у 1990-х – 2000-х роках дедалі більше зміщувався від описового аналізу до пояснення механізмів, через які структура сім'ї була пов'язана з благополуччям дітей та дорослих. Важливим прикладом такого підходу є довгострокова емпірична програма дослідження сімей та благополуччя дітей, пов'язана з працями С. Маклаган, І. Гарфінкеля та Р. Мінсі [30; 31]. Паралельно результати метааналізів щодо наслідків розлучення та сімейної нестабільності сформували окремий впливовий напрям досліджень, що спирався на праці П. Амато, зокрема на його спільний із Б. Кітом метааналіз та подальше оновлення цих результатів [22; 24]. У подальшій праці П. Амато також узагальнив наслідки розлучення для дорослих і дітей, наголошуючи, що вплив сімейної структури залежить від ширшого соціального контексту, ресурсів сім'ї та якості підтримки [23]. Для теми цієї кваліфікаційної роботи ці напрацювання важливі тим, що вони показали: соціальні ризики неповної сім'ї не є «автоматичним» наслідком її структури, а

залежать від ресурсів, соціальної підтримки, якості взаємин, доступу до послуг і контексту середовища. Саме це надалі стало підґрунтям для розвитку практик соціальної роботи, орієнтованих не лише на допомогу «за ознакою», а на оцінку потреб і підтримку сімейної спроможності.

У соціальній роботі України до 2014 року домінував розгляд неповної сім'ї як категорії сімей з потенційною соціальною вразливістю, із зосередженням на причинах неповноти сім'ї, її виховному потенціалі, питаннях соціалізації дітей та потребах у соціально-педагогічному супроводі. У роботах початку 2010-х поміж інших теоретиків і практиків неповна сім'я сприймалася як форма сім'ї, що більшою мірою зазнає браку часу та ресурсів одного з батьків, а також як форма, якій слід надавати компенсаторну підтримку з боку соціальних інститутів. Утім, у доробках кінця 2010-х ця проблематика відзначена сильнішим зв'язком із розвитком професійної соціальної роботи: підкреслюється роль консультування, профілактики сімейного неблагополуччя, посередництва між родиною та системою освіти, підтримки батьківських компетентностей. Так, до масового внутрішнього переміщення в Україні вже були наукові уявлення про потребу неповних родин у соціально-педагогічному супроводі і напрями професійної допомоги, які потім довелося пристосовувати й до умов, зумовлених чинниками примусової міграції.

Поява категорії внутрішньо переміщених осіб як масштабного соціального явища після подій 2014 року суттєво змінила фокус досліджень. Інституційною точкою відліку став Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII, який закріпив правовий статус ВПО та рамки державних гарантій [12]. Від цього моменту наукові й аналітичні роботи починають системно описувати проблеми переселенців – житлові та трудові труднощі, обмеження доступу до соціального захисту, напруження у приймаючих громадах, а також психосоціальні наслідки переміщення. У 2014-2015 роках особливого значення набули соціологічні та моніторингові дослідження становища ВПО, зокрема праця О. Балакірєвої, присвячена швидкій оцінці ситуації та потреб вимушених переселенців, а також узагальнення

Н. Коваліско й С. Бубняк щодо результатів соціологічних досліджень ВПО за 2014-2015 роки [2; 6]. Ці дослідження стали важливими не лише як джерело емпіричних даних про становище ВПО, а й як підґрунтя для обґрунтування соціальної підтримки на основі виявлених потреб, бар'єрів і практичних труднощів, з якими стикалися внутрішньо переміщені особи.

Наступний етап полягає в тому, щоб розвивати це шляхом розробки регулярних вимірювань та більш прикладних оцінок становища ВПО. Зокрема, з березня 2016 року запроваджується система періодичного моніторингу, у межах якої у квітні 2016 року оприлюднено один із ранніх звітів другого раунду з детальним описом соціально-економічної ситуації, мобільності та інтеграції ВПО. Важливість таких вимірювань полягає в тому, що у звіті Міжнародної організації з міграції «National Monitoring System of the Situation with Internally Displaced Persons. Round 2, April 2016» було зафіксовано не лише загальні масштаби внутрішнього переміщення, а й конкретні параметри повсякденного життя ВПО: умови проживання, зайнятість і джерела доходів, рівень матеріального забезпечення, доступ до соціальних і медичних послуг, освітні потреби, наявність документів та труднощі у взаємодії з інституціями на місцях [33]. Окремий аналітичний акцент зазвичай робиться на відмінностях між регіонами та громадами, а також на групах із підвищеним ризиком соціальної вразливості, що дозволяє точніше визначати пріоритети підтримки. Накопичення таких даних поступово зміщує розмову від формулювання проблеми до оцінки того, які механізми допомоги дійсно працюють, де є ефективність, а де виникають системні бар'єри для доступу, перебої в якості послуг та розриви в координації між установами соціальної роботи. У цьому сенсі моніторинг стає основою для більш цілеспрямованих та управлінських підходів до надання підтримки ВПО, заснованих на доказах прогресу, де рішення щодо втручання та розподілу ресурсів ґрунтуються на кількісно вимірюваних потребах та визначених проблемних сферах, а не просто на широкому розумінні складності ситуації внутрішньо переміщених осіб.

Одночасно формується методологічний напрям досліджень у соціальній

роботі з ВПО. Розвиток ведення випадків як індивідуалізованої методики соціальної роботи, пов’язаної з веденням справи, координацією послуг та планом втручання на основі потреб клієнта. На відміну від фрагментарної допомоги, коли різні установи надають підтримку ізольовано одна від одної, кейс-менеджмент передбачає цілісне бачення ситуації людини або сім’ї, системне визначення проблем і ресурсів, а також послідовне планування кроків, що ведуть до стабілізації життєвих обставин. У межах цього підходу важливими стають первинна оцінка потреб, спільне з отримувачем послуг формулювання цілей, добір оптимальних сервісів і програм, перенаправлення до відповідних інституцій, супровід у процесі отримання допомоги та подальший контроль результатів [3]. Таким чином, соціальний працівник виступає не лише як консультант чи «надавач інформації», а як координатор і супровідник, який допомагає вибудувати логічний маршрут підтримки та мінімізувати ризик повторної втрати доступу до ресурсів.

У 2015 році з’являються методичні рекомендації з кейс-менеджменту внутрішньо переміщених осіб, а у 2016 році – наукова публікація О. Савчук у співавторстві, де обґрунтовується доцільність використання цього методу саме у роботі з ВПО [17]. У цих напрацюваннях особливо підкреслюється, що для переселенців характерним є поєднання різних проблемних площин – соціально-економічної, правової та психосоціальної, – і саме тому ефективність підтримки значною мірою залежить від узгодженості дій різних суб’єктів допомоги [18, с.70-72]. Для теми неповних сімей ВПО це особливо релевантно, оскільки така сім’я часто має багатовимірний запит – матеріальний, житловий, освітній, психологічний, правовий, – і потребує не розрізнених втручань, а цілісної траєкторії підтримки, де окремі послуги підсилюють одна одну, а не дублюються або залишають «прогалини». У результаті кейс-менеджмент розглядається як метод, що потенційно підвищує адресність соціальної роботи, зменшує бар’єри доступу до послуг і сприяє досягненню практично значущих змін у життєвій ситуації сім’ї [3; 17, с. 70–74].

Після 2019 року на дослідницькі акценти вплинула модернізація

нормативної рамки соціальних послуг, зокрема Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, який закріпив сучасні підходи до організації соціальних послуг і підсилив значення оцінювання потреб, стандартів і результативності допомоги [15]. Унаслідок цього увага науковців і практиків дедалі більше концентрується не лише на формальному переліку наявних видів підтримки, а на тому, як саме послуга «працює» для конкретної людини чи сім'ї: наскільки вона адресна, своєчасна, безперервна, доступна територіально та процедурно, а також чи забезпечує реальні зміни в життєвій ситуації отримувача. Така нормативна переорієнтація поступово підсилила увагу до інструментів, які дають змогу оцінювати потреби отримувачів соціальних послуг, планувати втручання та відстежувати результативність допомоги відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII.

У документі UNICEF «Mental Health and Psychosocial Support Multisectoral Strategy for Ukraine» окремо наголошено на потребі міжсекторальної координації, орієнтації психосоціальної підтримки на потреби людини та забезпечення доступності допомоги для вразливих груп населення [31]. Водночас стає гострішою вимога аналізувати бар'єри доступу не як окремі проблеми, а як системні «горловини» організації допомоги на рівні громад: інформаційну недосяжність, ускладнення процедур, брак координації у міжвідомчому партнерстві, неоднорідність у ресурсах і потенціалі провайдерів у різних громадах [11]. Це призвело до зміщення акценту з аналізу «наявності програм» до аналізу їхньої фактичної функціональності та доступності для конкретних груп, зокрема для неповних сімей ВПО, потреби яких часто є комплексними й потребують узгоджених, послідовних рішень, а не одноразових або розрізнених заходів підтримки.

Після 2022 року дослідження внутрішнього переміщення та пов'язаних із ним вразливостей значно активізуються й розширюються тематично. Зокрема, звіт Міжнародної організації з міграції за червень 2023 року дає змогу простежити масштаби внутрішнього переміщення, потреби ВПО, умови проживання та основні напрями підтримки після повномасштабного вторгнення

[28]. З’являються монографічні праці, у яких вимушене переселення розглядається як соціально-педагогічна і соціальна проблема, а також дослідження, що вимірюють «соціальне самопочуття» ВПО та чинники, які його визначають [7]. Зокрема, у 2016 році у вітчизняному соціологічному полі публікується огляд результатів досліджень про ВПО за 2014 – 2015 роки (у співавторстві С. Бубняк і Н. Коваліско), що засвідчує поступове оформлення соціологічної рамки аналізу переселенців [6; 7]. У 2020 році виходить колективна монографія під керівництвом Т. Алєксєєнко та співавторів, яка систематизує проблеми вимушених переселенців і досвід підтримки [1]. У 2023 році з’являються публікації міжнародних організацій і дослідницькі звіти, де внутрішнє переміщення аналізується з урахуванням додаткових факторів уразливості, як-от старший вік чи інвалідність, що важливо й для розуміння різних профілів неповних сімей ВПО [2].

Історію дослідження соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО можна простежити як послідовність розвитку: від ранніх праць про неповну сім’ю як об’єкт соціальної підтримки у період до 2014 року – до формування окремого напряму досліджень ВПО після закріплення їхнього статусу через правове визнання у 2014 році; далі – через накопичення емпіричних моніторингових даних у 2014–2017 роках і розвиток практично орієнтованих методичних підходів, зокрема ведення випадку, оцінювання потреб і міжвідомчої координації, після 2019 року й особливо після 2022 року. У цьому дослідницькому полі неповні сім’ї ВПО потребують окремої уваги, оскільки вони поєднують типові чинники ризику неповних сімей із додатковими бар’єрами та стресорами переміщення. Саме тому питання ефективності соціальних послуг, доступності підтримки та вдосконалення практик соціальної роботи стають ключовими для подальшого аналізу.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «неповна сім’я», «ВПО», «соціальні послуги»

Уточнення понятійного апарату є необхідним етапом методологічного розділу, оскільки ключові терміни, використані в дослідженні, можуть по-різному розумітися в науковій традиції та в нормативно-правовому полі. Для кваліфікаційної роботи важливо визначити, у якому значенні вживаються базові поняття, адже від цього залежать коректність подальшого теоретичного аналізу, логіка емпіричного дослідження, а також інтерпретація результатів, що стосуються потреб і доступу до підтримки неповних сімей внутрішньо переміщених осіб.

Поняття «соціальна робота» в сучасному науковому розумінні трактується як «професійна діяльність, спрямована на підтримку людини і сім’ї у взаємодії з соціальним середовищем, подолання наслідків складних життєвих обставин, розширення можливостей самостійного функціонування, а також на посилення соціальної справедливості та реалізацію прав людини» [10]. У міжнародній професійній традиції соціальна робота розглядається як практика і водночас академічна дисципліна, що поєднує знання з гуманітарних і соціальних наук та орієнтується на зміни на рівні особи, сім’ї, громади й суспільних інститутів [27].

У межах українського нормативного поля, яке безпосередньо стосується тематики цієї роботи, важливим є визначення «соціальна робота з сім’ями, дітьми та молоддю» як «професійної діяльності, спрямованої на запобігання, мінімізацію негативних наслідків і подолання складних життєвих обставин, а також на посилення здатності сімей до реалізації власного життєвого потенціалу» [16]. У цьому дослідженні поняття «соціальна робота» використовується як узагальнена рамка для опису професійних втручань, організаційних механізмів і технологій підтримки, що застосовуються щодо неповних сімей ВПО, включно з оцінюванням потреб, маршрутизацією, координацією ресурсів і супроводом отримувачів допомоги.

Поняття «неповна сім’я» потребує спеціального уточнення, оскільки воно одночасно функціонує як соціально-демографічна характеристика, як категорія

соціальної політики та як ознака вразливості у практиці соціальної роботи. У законодавчому визначенні «неповна сім'я» розуміється як «сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей)» [14]. Таке тлумачення фіксує структурну ознаку сім'ї, а саме відсутність одного з батьків у сімейному складі. Для цілей цього дослідження важливо підкреслити, що неповнота сім'ї в поєднанні з фактом вимушеного переміщення часто підсилює навантаження на єдиного дорослого члена домогосподарства, ускладнює доступ до працевлаштування, житла, освітніх і медичних сервісів, а також може загострювати потребу в психологічній підтримці та правовому консультуванні. Тому в нашій роботі під поняттям «неповна сім'я ВПО» будемо розуміти сім'ю, у якій один із батьків є основним носієм відповідальності за утримання та виховання дитини або дітей, а сім'я загалом зазнає впливу переміщення та адаптації до проживання на новій території [14].

Поняття «ВПО» використовується у роботі в його закріпленому правовому значенні, оскільки саме юридичний статус внутрішньо переміщеної особи визначає доступ до низки державних і місцевих програм підтримки та адміністративних процедур. Відповідно до законодавчого визначення, внутрішньо переміщеною особою є «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, порушень прав людини чи надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру» [12]. У міжнародному правозахисному підході розуміння внутрішнього переміщення також ґрунтується на Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення, у яких акцентовано на потребі захисту прав людей, що були змушені залишити місце проживання, але не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [43]. У межах цієї кваліфікаційної роботи поняття «ВПО» застосовується для позначення цільової групи отримувачів соціальної підтримки, чиє становище характеризується вимушеною зміною місця проживання,

ризиками соціальної дезадаптації та потребою в комплексних послугах інтеграції.

Поняття «соціальні послуги» є ключовим для розмежування загальної системи соціальної роботи та конкретних інструментів допомоги, що надаються особам і сім'ям у складних життєвих обставинах. У чинному законодавстві «соціальні послуги» визначаються як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб або сімей, які в них перебувають» [15]. Важливо, що законодавче тлумачення акцентує саме на процесуальній природі соціальних послуг, тобто на сукупності професійних дій, а не лише на матеріальній підтримці. У контексті теми неповних сімей ВПО соціальні послуги виступають практичним механізмом реалізації соціальної роботи, оскільки через оцінювання потреб і надання відповідних послуг можна перейти від формальної наявності програм до аналізу їх реальної доступності, якості та результативності для конкретної групи.

Таким чином, у межах цієї кваліфікаційної роботи соціальна робота розглядається як професійна діяльність, спрямована на підтримку людини, сім'ї та громади в подоланні складних життєвих обставин, відновленні соціальних зв'язків і посиленні здатності до самостійного функціонування [16; 27]. Неповна сім'я трактується як сім'я, у якій дитина або діти проживають з одним із батьків, що зумовлює підвищене навантаження на дорослого члена родини та потребу в додатковій соціальній підтримці [14]. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ВПО – це особа, яку змусили залишити або покинути місце проживання внаслідок збройного конфлікту, тимчасової окупації, насильства, порушень прав людини чи надзвичайних ситуацій [12]. Соціальні послуги в роботі розуміються як професійні дії, спрямовані на профілактику, подолання або мінімізацію наслідків складних життєвих обставин для особи чи сім'ї [15]. Саме в такому значенні ці поняття використовуються в подальшому аналізі соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО

Методологічна побудова дослідження соціальної роботи з неповними сім’ями з числа ВПО передбачає поєднання принципів наукового пізнання та сукупності методів, які забезпечують логічність викладу, перевірюваність висновків і практичну придатність отриманих результатів. У межах цієї роботи принципи виконують роль загальних орієнтирів, що визначають вимоги до добору джерел, способу аналізу явищ і підходів до інтерпретації даних, тоді як методи виступають інструментами, за допомогою яких розкривається тема, досягається мета та вирішуються поставлені завдання.

Одним із базових для дослідження є принцип об’єктивності, який передбачає неупереджений розгляд проблеми, опору на підтверджені факти та відмову від оцінок, що не мають емпіричного або документального підґрунтя. У роботі цей принцип реалізується через використання наукових публікацій і нормативних документів як першоджерел, зіставлення даних різного походження, а також через прагнення розмежовувати опис реального стану системи соціальних послуг і нормативно проголошені цілі та стандарти. Об’єктивність також підтримується використанням даних моніторингових досліджень і матеріалів офіційної статистики там, де це є доречним для характеристики тенденцій і типових труднощів доступу до допомоги [32].

Принцип історизму є важливим у зв’язку з тим, що феномен внутрішнього переміщення та система реагування на нього в Україні розвивалися хвилеподібно і суттєво залежали від суспільно-історичного контексту. Застосування цього принципу означає, що соціальна робота з ВПО розглядається не як статичний набір заходів, а як процес, який змінювався внаслідок трансформацій законодавства, управлінських рішень, розвитку практик на рівні громад і зміни масштабів переміщення [27]. Саме тому в роботі простежується еволюція підходів до підтримки ВПО та поступове зміщення від переважно компенсаційних механізмів до більш сервісно орієнтованих форм соціальної роботи, що особливо суттєво для аналізу сучасного стану допомоги неповним

сім’ям.

Системний принцип дозволяє розглядати соціальну роботу із сім’ями дітей-ВПО як взаємодію кількох рівнів. Мікроаналіз розглядає сім’ю як соціальну систему з власними ресурсами та ризиками, мезорівень аналізує громадські інституції та мережу надавачів послуг, а макрорівень розглядає рамки соціальної політики, правові положення, а також механізми фінансування та координації. Використання системного підходу виявляє не лише індивідуальні проблеми бенефіціарів, а й організаційні «вузькі місця» системи соціальної допомоги, зокрема розриви між заявленими варіантами підтримки та конкретними шляхами, через які підтримка отримується.

Принцип комплексності зумовлений тим, що проблематика неповних сімей ВПО має багатовимірний характер. Їх потреби та труднощі зазвичай поєднують соціально-економічні, психосоціальні, освітні, медичні й правові компоненти, тому обмеження дослідження лише одним виміром не дає повної картини. У роботі комплексність реалізується через аналіз соціальних потреб, ризиків і ресурсів сімей, а також через оцінювання того, наскільки система соціальних послуг здатна забезпечити не окремі розрізнені втручання, а узгоджену підтримку, що зменшує сукупний негативний ефект складних життєвих обставин [9; 15].

Важливим у цьому також є принцип гуманності та поваги до гідності людини, який передбачає визнання пріоритету прав та потреб одержувачів послуг без стигматизації та з підтримкою суб’єктності сім’ї. У контексті неповних сімей ВПО це означає визнання їхнього досвіду вимушеного переміщення, посиленої вразливості та часто травмуючих обставин, що вимагає делікатного підходу до збору та інтерпретації даних, а також до формулювання практичних рекомендацій. Цей принцип поєднується з етичними вимогами конфіденційності та добровільності участі, які є обов’язковими для будь-яких емпіричних процедур, що включають взаємодію з людьми чи використання чутливої інформації.

Методичний інструментарій дослідження включає загальнотеоретичні та

емпіричні методи. До загальнонаукових інструментів дослідження належать аналіз та синтез. Аналіз та синтез використовуються під час опрацювання наукових джерел та правової бази, а також для виділення ключових підходів у соціальній роботі з неповними сім'ями ВПО та узагальнення їхніх особливостей. Індукція та дедукція використовуються для переходу від: 1) набору описаних фактів та спостережень до більш загальних тверджень, що стосуються закономірностей та проблем у системі соціального обслуговування, та 2) від цих загальних тверджень назад до теоретичних конструкцій для перевірки логіки цих висновків. Порівняльний метод застосовується для порівняння моделей та підходів до соціальної роботи, а також для вивчення відмінностей у доступності послуг залежно від організаційних умов, територіального контексту та конкретних потреб неповних сімей. Метод узагальнення та систематизації має перевагу в тому, що дозволяє робити комплексні висновки з різнорідних матеріалів, а системно-структурний підхід сприяє аналізу соціальної роботи як відносно цілісної системи або моделі компонентів, пов'язаних між собою способами надання послуг, координацією та ефективністю втручань.

Емпірична частина дослідження передбачала використання анкетування представників неповних сімей ВПО. Анкетування дало змогу зібрати дані про основні потреби сімей, досвід звернення по соціальні послуги, рівень доступності допомоги, поширені бар'єри та оцінку ефективності наявної системи підтримки. Також було застосовано аналіз документів, що регулюють організацію надання соціальних послуг, зокрема нормативно-правових актів, державних стандартів і матеріалів щодо підтримки ВПО. Для обробки результатів анкетування використано описову статистику: підрахунок частот, відсоткових показників і узагальнення відповідей респондентів за основними змістовими блоками.

Крім того, доречно проаналізувати документи, що стосуються організації надання соціальних послуг, такі як місцеві нормативні акти, інформаційні матеріали, описи процедур та доступних послуг, оскільки саме документальна база часто диктує послідовність дій одержувача та реальний рівень «прозорості»

системи підтримки.

Для обробки зібраних матеріалів використовують методи узагальнення й інтерпретації, що дають змогу зіставити емпіричні дані з теоретичними твердженнями і зробити висновки щодо відповідності існуючої системи соціальних послуг потребам неповних сімей ВПО. Використання описової статистики, яка характеризує частотність, поширеність та типологію потреб і бар'єрів, є найбільш доречним у зв'язку з тим, що кількісні дані є найбільш релевантними для аналізу, тоді як якісний матеріал інтерпретується шляхом виділення повторюваних тем та смислових категорій, пов'язаних із досвідом взаємодії з надавачами послуг. Комбінація вищезазначених методик підвищує достовірність складених висновків, оскільки під час дослідження окремої проблеми це власне і є дослідженням проблеми з різних сторін, а у подальшому – становить ґрунт для практично орієнтованих рекомендацій з оптимізації соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО.

Реалізація окреслених принципів і методів надає дослідженню цілісності з точки зору методології, дає можливість логічно поєднати історико-теоретичний аналіз із дослідженням сучасної практики соціального обслуговування та створює передумови для розробки рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня доступності й ефективності соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО в Україні.

Отже, у першому розділі було досліджено методологічні засади соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО. Встановлено, що наукове осмислення цієї проблеми формувалося на перетині двох напрямів: вивчення неповної сім'ї як соціально вразливої категорії та аналізу внутрішнього переміщення як процесу, що змінює потреби людей, доступ до ресурсів і форми соціальної підтримки. Після 2014 року ця тематика набула особливої актуальності, оскільки проблема внутрішнього переміщення стала безпосередньо пов'язаною з питаннями адаптації, доступу до послуг, соціального супроводу та підтримки сімей у складних життєвих обставинах.

Також у розділі було розкрито зміст основних понять дослідження:

«соціальна робота», «неповна сім’я», «ВПО» та «соціальні послуги». Їх уточнення дало змогу сформувати понятійний апарат роботи й визначити, що неповні сім’ї ВПО потребують розгляду не лише як отримувачі окремих видів допомоги, а як сім’ї з комплексними соціальними, економічними, психологічними та організаційними потребами.

Методологічну основу дослідження склали принципи об’єктивності, історизму, системності, комплексності, гуманності та поваги до гідності людини. Для розкриття теми використано загальнотеоретичні методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації й узагальнення, а також емпіричний метод анкетування представників неповних сімей ВПО. Це забезпечує логічний перехід від теоретичного осмислення проблеми до аналізу реального стану соціальної підтримки, потреб сімей і бар’єрів у доступі до соціальних послуг.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО

2.1. Соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей з числа ВПО

Неповні сім'ї з числа внутрішньо переміщених осіб становлять одну з найбільш уразливих категорій у сучасній структурі сімейної та соціальної вразливості в Україні. Їх специфіка визначається не лише фактом вимушеного переміщення, а й поєднанням двох складних обставин – проживання в умовах тривалої воєнної нестабільності та функціонування сім'ї за моделі, в якій основна відповідальність за матеріальне забезпечення, догляд, виховання дітей, побутову організацію та комунікацію з інституціями зосереджується на одному дорослому. У науковому осмисленні сучасної української сім'ї підкреслюється, що «війна призвела до часткової дезорганізації демографічного й соціально-економічного розвитку та водночас різко підвищила навантаження на сім'ю як на базовий інститут збереження людського потенціалу» [20, с.3]. Для неповної сім'ї цей тиск є ще більш концентрованим, оскільки її внутрішні ресурси спочатку є обмеженішими, ніж у домогосподарств із двома дорослими [25].

Теоретично неповну сім'ю з числа ВПО доцільно розглядати як домогосподарство з підвищеним рівнем рольового, емоційного та економічного навантаження. Якщо в повній сім'ї функції матеріального забезпечення, виховання, побутового менеджменту, емоційної підтримки дітей та взаємодії з державними й громадськими структурами можуть бути розподілені між двома дорослими, то в неповній сім'ї вони переважно акумулюються в одного з батьків [9]. У ситуації внутрішнього переміщення до цього додаються потреба в адаптації до нового середовища, пошук житла, відновлення джерел доходу, оформлення документів, доступ до соціальних послуг, освіти й медицини. Саме тому соціально-психологічні та економічні особливості таких сімей не можна пояснювати лише їхньою формальною структурою; вони формуються внаслідок

поєднання сімейної неповноти, втрати звичних соціальних зв'язків, порушення життєвої стабільності та необхідності наново вибудовувати стратегії повсякденного життя [20, с.3].

У соціально-психологічному аспекті однією з головних відмінних рис неповних сімей внутрішньо переміщених осіб є концентрація емоційної напруги всередині сімейної системи. Переміщення зазвичай супроводжується втратою дому, звичних соціальних контактів, налагодженого способу життя та, нерідко, втратою засобів до існування. Для дорослого, який самостійно відповідає за дитину або дітей, ці втрати не лише погіршують умови життя, а й підвищують рівень щоденного стресу, пов'язаного з необхідністю постійно приймати рішення в умовах невизначеності. Дані UNICEF засвідчили, що тривога і стрес щодо майбутнього та безпеки дітей були вищими саме серед переміщених осіб, які втратили житло, засоби до існування й звичні спільноти та були змушені починати життя в новому місці; у тому ж дослідженні зазначено, що 36 % дітей пережили травматичний досвід війни [5]. Це означає, що у неповній сім'ї ВПО дорослий часто змушений одночасно справлятися і з власним дистресом, і з емоційними наслідками війни для дитини [19].

Звідси випливає інша важлива риса – підвищена психологічна втома єдиного дорослого члена сім'ї. Для неповної сім'ї характерний дефіцит внутрішнього розподілу функцій: один із батьків поєднує ролі годувальника, вихователя, організатора побуту, посередника у взаємодії зі школою, медичними та соціальними службами, а також основного джерела емоційної підтримки для дитини. Під час переміщення це викликає стан хронічного рольового навантаження. Така ситуація може проявлятися у вигорянні, зниженні рівня контролю над своїм життям, труднощах із довгостроковим плануванням, підвищеній тривожності щодо майбутнього та звуженні життєвих стратегій до виживання. У загальній теоретичній площині це означає, що психосоціальна вразливість неповної сім'ї ВПО має не випадковий, а часто затяжний характер, бо вона підкріплюється періодично повторюваними тяжкими стимулами повсякденного буття.

Окремо слід зупинитися на зміні внутрішньосімейної комунікації та відносин між батьками і дітьми. У неповній сім'ї переселенців дитина часто стикається з подвійною втратою: з одного боку, вона є жертвою війни та переміщення, з іншого боку, перебуває в сімейній структурі, де один із батьків відсутній або ж фактично не відіграє ролі дорослого учасника справ власних дітей. За таких умов єдиний дорослий часто прагне компенсувати цю нестачу, але обмеженість його часу, сил і засобів обмежує його можливості. Це може викликати напругу у спілкуванні, проблеми дотримання режиму, підвищену чутливість дітей до емоційного стану тата чи мами, а також потребу в зовнішніх джерелах підтримки – у сфері освіти, у психологічній допомозі, у безпечних дитячих просторах, у групах взаємодопомоги. Відповідно, соціально-психологічні особливості таких сімей проявляються не лише на рівні індивідуального переживання стресу, а й у перебудові усієї внутрішньої системи сімейної взаємодії.

Не менш значущою є проблема ослаблення соціального капіталу неповних сімей з числа ВПО. Переміщення часто означає втрату родинного й сусідського кола підтримки, яке в довоєнному або допереміщеному житті виконувало функції неформальної допомоги: догляд за дитиною, тимчасова фінансова підтримка, емоційне підкріплення, практичні поради, супровід у кризових ситуаціях. Для неповної сім'ї втрата таких зв'язків є особливо відчутною, оскільки саме вони частково компенсували відсутність другого дорослого в домогосподарстві.

Нормативна база України щодо організації надання соціальних послуг прямо відносить до складних життєвих обставин, зокрема, безробіття, малозабезпеченість і втрату соціальних зв'язків, а надання допомоги пов'язує з індивідуальними потребами особи або сім'ї [4]. Отже, вразливість неповних сімей ВПО має не лише психологічний чи економічний, а й соціально-мережевий характер, оскільки переміщення послаблює доступ до неформальної підтримки, яка раніше частково компенсувала відсутність другого дорослого в сім'ї.

У гуманітарному вимірі слід відзначити, що в неповних сім'ях ВПО домогосподарства мають більш обмежену базу ресурсів економічного характеру.

За наявності лише одного дорослого джерело доходу, як правило, є єдиним або основним, а можливості його нарощення обмежуються необхідністю постійного догляду за дитиною. Після переміщення ці труднощі посилюються через втрату роботи, нестійку зайнятість, складність входження в новий локальний ринок праці, проблеми з житлом, додаткові витрати на оренду, транспорт, лікування, адаптацію дітей до нової школи або садка. UNICEF у дослідженні про дитячу бідність в Україні показав, що війна особливо сильно вдарила по домогосподарствах із дітьми, а для домогосподарств типу «один дорослий з дітьми» прогнозований рівень бідності зріс із 39,4 % у 2021 році до 67,9 % у 2022 році [26]. Отже, ВПО з дітьми та одинокі батьки з дітьми належать до груп, для яких економічні наслідки війни є особливо відчутними.

Для неповних сімей з числа ВПО бідність має не лише грошовий, а й багатовимірний характер. У гуманітарному звіті UNICEF за 2024 рік також наголошено, що війна продовжує впливати на доступ дітей і сімей до базових послуг, безпеки, освіти, психосоціальної підтримки та соціального захисту [39]. Йдеться про поєднання нестачі доходів із ризиками обмеженого доступу до житла, якісного харчування, освітніх можливостей, медичних послуг, безпечного середовища для дітей та ресурсів для психоемоційного відновлення. UNICEF також зазначає, що діти старші за 36 місяців отримують соціальну допомогу, зокрема, у разі належності до неповного домогосподарства, що свідчить про інституційне визнання підвищеної вразливості цього типу сім’ї [35]. Водночас саме множинність потреб у поєднанні з обмеженим часовим і фінансовим ресурсом одного дорослого робить неповну сім’ю ВПО особливо залежною від якості соціальної підтримки та від того, наскільки реально доступними є відповідні сервіси в приймаючій громаді.

Економічну вразливість підсилює і специфіка структури внутрішнього переміщення. За даними Міжнародної організації з міграції (ІОМ), станом на серпень 2024 року 10 % домогосподарств ВПО були неповними, тобто такими, де є лише один дорослий віком 18+ і діти віком 0-17 років [41]. У звіті ІОМ за січень 2025 року також зазначено, що серед ВПО частка неповних

домогосподарств була вдвічі вищою, ніж серед непереміщених домогосподарств – 8 % проти 4 % [39]. Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) додатково вказують, що домогосподарства, очолювані однією особою (single-headed households), належать до груп підвищеної вразливості, а 22 % таких домогосподарств у дослідженні 2025 року повідомили, що не здатні самостійно впоратися з наявними труднощами [42]. Ці дані не лише фіксують наявність проблеми, а й показують, що неповна сім'я серед ВПО є не випадковим винятком, а стійкою категорією підвищеної соціальної вразливості.

Важливо підкреслити, що соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей ВПО перебувають у тісному взаємозв'язку [19]. Економічна нестабільність підсилює тривожність, виснаження та відчуття безпорадності, тоді як хронічне емоційне перевантаження знижує здатність до активного пошуку роботи, оформлення допомоги, послідовної взаємодії з установами та довгострокового планування. У підсумку формується замкнений цикл, у якому матеріальні труднощі і психосоціальна напруга взаємно посилюють одна одну [32]. У дослідженні М. Лехолетової, А. Дулі та В. Спіріної інтеграція ВПО у приймаючі громади розглядається як процес, що потребує поєднання інституційної підтримки, доступу до послуг і включення переселенців у соціальне життя громади [8]. Саме тому аналіз неповної сім'ї з числа ВПО має здійснюватися не ізольовано за окремими параметрами, а як аналіз багатовимірної життєвої ситуації, де переплітаються сімейна структура, досвід переміщення, стан локального ринку праці, доступність соціальних послуг, потреби дитини та ресурсність дорослого.

Отже, психосоціальні та економічні характеристики неповних сімей серед ВПО: підвищене емоційне напруження, ослаблення соціальної підтримки, недостатнє внутрішньосімейне функціонування, нестабільність доходів, високий ризик бідності та залежність від якості соціальної інфраструктури в громаді. У теоретичному сенсі ця група сімей являє собою соціальну групу, в якій розділення та переміщення сімей є не просто адитивними факторами, а фактично посилюють негативний вплив одне одного. З цієї причини аналіз неповних сімей

серед ВПО слід розглядати як окремий аспект аналізу соціальної роботи та як пріоритет для цілісної, безперервної та контекстуально релевантної підтримки.

2.2. Соціальні потреби, ризики та ресурси неповних сімей ВПО

Соціальні потреби, ризики та ресурси неповних сімей з числа внутрішньо переміщених осіб доцільно розглядати не ізольовано, а як взаємопов'язані складові однієї життєвої ситуації. У нормативній логіці української системи соціального захисту саме індивідуальні потреби особи або сім'ї є відправною точкою для організації допомоги, а соціальні послуги визначаються як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків» [15]. Водночас порядок організації надання соціальних послуг прямо передбачає «виявлення осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та забезпечення базових соціальних послуг відповідно до їхніх потреб» [4]. Це означає, що аналіз неповної сім'ї ВПО має будуватися не лише навколо формального статусу, а навколо реального співвідношення між потребами, наявними ризиками та ресурсами подолання життєвих труднощів.

У змістовому вимірі потреби неповних сімей ВПО є багатовимірними, оскільки поєднують сімейну неповноту, вимушене переміщення та тривалу дію воєнних чинників. Для такої сім'ї потреба в підтримці не зводиться лише до матеріальної допомоги [21]. Йдеться про одночасну необхідність у безпечному житлі, доході, доступі до освіти й медицини, догляді за дитиною, правовому супроводі, психологічній підтримці, відновленні соціальних зв'язків і зрозумілій маршрутизації в системі послуг. Саме через це в сучасному правовому та організаційному підході соціальні послуги мають відповідати потребам вразливих груп і враховувати індивідуальний випадок, а питання обізнаності населення щодо соціальної політики, соціальних сервісів і їх доступності стало предметом окремого всеукраїнського дослідження, проведеного на замовлення Міністерства соціальної політики за підтримки UNICEF [34; 35].

Однією з базових для неповних сімей ВПО є житлова потреба, оскільки переміщення майже завжди пов’язане з втратою попереднього житлового середовища або різким погіршенням житлових умов. Моніторинги ІОМ у 2025 році фіксували, що домогосподарства ВПО значною мірою покладаються на житлові стратегії виживання, що відображає труднощі з доступом до належного й доступного за ціною житла [35]. У Плані гуманітарних потреб і реагування для України на 2025 рік підкреслюється, що доступ до житла, медичної допомоги та ринків залишається проблемним, особливо на уражених війною територіях [38]. Для неповної сім’ї значущість цієї потреби посилюється, оскільки стабільність житла визначає не лише фізичну безпеку, а й можливість дитини відвідувати школу, підтримувати звичний режим повсякденного життя, мати доступ до медичних і соціальних послуг та зберігати хоча б мінімальний рівень передбачуваності.

Не менш значущими є економічні потреби. У неповній сім’ї, де відповідальність за забезпечення дітей несе один дорослий, ризик матеріальної нестабільності є вищим уже на структурному рівні, а після переміщення він посилюється через втрату роботи, зміну місця проживання, труднощі інтеграції до нового ринку праці й необхідність поєднувати оплачувану працю з доглядом за дитиною. UNICEF у дослідженні про вплив війни на дитячу бідність в Україні прямо відносить одиноких батьків із дітьми до груп, найбільш уражених війною, і наголошує, що саме домогосподарства, які складаються з одного дорослого і дітей, належать до тих, що найбільше потерпають від воєнно зумовленої монетарної бідності. У дослідженні також зазначається, що війна посилює як грошову, так і негрошову бідність, зокрема через втрату майна, руйнування інфраструктури та обмеження доступу до основних послуг. Таким чином, економічні потреби сімей, що проживають у країні з низьким рівнем доходу, пов’язані не лише з доходом, а й із підтримкою життєзабезпечувальних можливостей домогосподарства в умовах нестабільності.

Потреби неповних сімей ВПО істотно пов’язані й з доступом до послуг для дітей. Зведений аналіз UNICEF щодо становища дітей в Україні показує, що сім’ї

з дітьми потенційно мають право на велику кількість видів соціальної підтримки, однак сама система залишається складною, а діти після 36 місяців отримують державну соціальну допомогу, зокрема, якщо вони належать до неповного домогосподарства або багатодітної сім'ї [36]. Це свідчить, з одного боку, про інституційне визнання підвищеної вразливості неповної сім'ї, а з другого – про те, що реалізація права на підтримку потребує поінформованості, здатності орієнтуватися в процедурах і стабільного контакту з відповідними службами. Для сімей ВПО це особливо важливо, оскільки переміщення часто порушує безперервність відвідування закладів освіти, отримання медичної допомоги, проходження реабілітації чи оформлення пільг, а весь цей процес додатково ускладнюється, коли його мусить забезпечувати одна людина.

За даними UNICEF, тривога і стрес щодо майбутнього та безпеки дітей були вищими серед переміщених осіб, які втратили житло, засоби до існування і звичні спільноти та були змушені починати життя на новому місці; у тому ж дослідженні зафіксовано, що 36 % дітей пережили травматичний досвід війни. Для неповної сім'ї це означає подвійну психоемоційну напругу: єдиний дорослий одночасно має регулювати власний стан, забезпечувати стабільність для дитини, взаємодіяти з інституціями й ухвалювати повсякденні рішення в умовах невизначеності. Не випадково український порядок організації надання соціальних послуг відносить до чинників складних життєвих обставин «не лише безробіття чи малозабезпеченість, а й втрату соціальних зв'язків, поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків, а також матеріальну, фізичну й психологічну шкоду, завдану бойовими діями, збройним конфліктом або тимчасовою окупацією» [4]. Усе це дає підстави розглядати психосоціальну підтримку не як додатковий, а як базовий компонент допомоги неповним сім'ям ВПО.

Відновлення соціальних зв'язків і соціальна інтеграція також є принципово необхідними. Для неповної сім'ї розширене коло підтримки, як правило, виконує компенсаторну функцію, бо воно частково замінює відсутній у межах сім'ї розподіл ролей. Зміна родинного, сусідського чи професійного кола через

переміщення – це не тільки відчуження, а й обмеження у практичних можливостях: стає складніше отримати тимчасову допомогу в догляді за дітьми, порадитися про місцеві сервіси, швидко реагувати у кризових ситуаціях. У вітчизняній демографічній науці сім'я в умовах війни постає як важлива інституція, що забезпечує збереження людського потенціалу, а в новітній науковій літературі особливо підкреслюється концепт сімейної резильєнтності у довготривалій війні. Отже, для неповної сім'ї ВПО соціальна інтеграція є не просто похідним завданням, а передумовою зниження вразливості та зміцнення спроможності до адаптивного самозабезпечення.

Інтерпретація ризику для неповних сімей ВПО демонструє, що ці ризики підсилюють один одного. Це означає, що проблеми поодинці практично не зустрічаються: житлова нестабільність посилює економічні труднощі, матеріальні проблеми впливають на психоемоційне здоров'я, а емоційне виснаження знижує здатність взаємодіяти із системою підтримки. Дані ІОМ свідчать, що неповні домогосподарства серед ВПО трапляються частіше, ніж серед непереміщеного населення. У звіті за жовтень 2025 року зазначено, що 8 % домогосподарств, які складаються лише з ВПО, є домогосподарствами з одним із батьків і дітьми [40]. У звіті ІОМ за січень 2025 року також підкреслено, що серед ВПО такі домогосподарства трапляються вдвічі частіше, ніж серед непереміщених домогосподарств, – 8 % проти 4 % [39]. Це свідчить про те, що неповна сім'я є не периферійним, а помітним сегментом внутрішньо переміщеного населення, для якого ризики потребують цілеспрямованого соціально-робочого аналізу.

До найбільш відчутних ризиків належать ризик бідності, ризик соціального виключення, ризик погіршення психоемоційного стану дорослого й дитини, ризик переривання доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних сервісів, а також ризик неотримання допомоги вчасно. У Плані гуманітарних потреб і реагування для України на 2025 рік (Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan 2025) наголошується на зростанні ризиків у сфері захисту прав і безпеки населення (protection risks), зокрема роз'єднання сімей (family separation) та

підвищеної вразливості дітей у неповних домогосподарствах [37]. Опитування з питань захисту, проведене Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців у 2025 році, також показало, що бар'єри в доступі до послуг особливо часто виникають у домогосподарствах, очолюваних однією особою: про такі труднощі повідомили 31 % респондентів із цієї групи [42]. Отже, ризик для неповної сім'ї ВПО полягає не лише в самій наявності потреб, а й у підвищеній імовірності того, що ці потреби не будуть вчасно розпізнані або задоволені через інформаційні, процедурні, територіальні чи організаційні перепони [26].

У цьому контексті категорія ресурсів набуває не меншого значення, ніж категорія ризиків. Ресурси неповних сімей ВПО доцільно розглядати у внутрішньому та зовнішньому вимірах. До внутрішніх належить передусім здатність сім'ї зберігати функціональність у кризових обставинах, підтримувати базову організацію повсякденного життя, мобілізувати наявні навички, вибудовувати нові адаптаційні стратегії та підтримувати емоційний зв'язок між дорослим і дитиною [19]. Саме ця здатність у сучасних наукових працях осмислюється через поняття сімейної резильєнтності, яка в умовах довготривалої війни розглядається як одна з ключових передумов збереження життєздатності сім'ї. Водночас внутрішні ресурси неповної сім'ї не можна абсолютизувати, адже за відсутності належної зовнішньої підтримки вони швидко виснажуються.

Зовнішні ресурси неповних сімей ВПО представлені правовими гарантіями, державною та місцевою системою соціальних послуг, підтримкою міжнародних і громадських організацій, а також ресурсами громади. Закон України «Про соціальні послуги» закріплює орієнтацію системи «на відповідність послуг потребам особи або сім'ї, ведення випадку, оцінювання потреб і забезпечення взаємодії різних надавачів послуг» [15]. Порядок організації надання соціальних послуг покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок забезпечувати базові соціальні послуги відповідно до потреб сімей, а державні стандарти соціальної роботи вимагають індивідуального оцінювання потреб, складання індивідуального плану,

інформування отримувача зрозумілою мовою, дотримання принципів доступності, недискримінації, партнерства і комплексності. Це означає, що за належної організації саме система соціальної роботи може виступати ресурсом, який компенсує дефіцит внутрішньосімейних можливостей.

Важливу роль відіграють і позадержавні ресурси. У Багаторічній стратегії Управління Верховного комісара ООН у справах біженців для України на 2025-2027 роки акцент зроблено на захисті на рівні громади, програмах психосоціальної та правової допомоги, ремонті житла й підтримці доступу до житлових рішень [36]. У Плані гуманітарних потреб і реагування для України на 2025 рік серед важливих напрямів підтримки також визначено ведення випадку, психосоціальну підтримку, правову допомогу, консультування з питань захисту прав і безпеки, перенаправлення до спеціалізованих служб та транспортну підтримку [37]. Для неповної сім'ї ВПО це особливо значуще, оскільки саме поєднання державних, муніципальних, громадських і міжнародних ресурсів дає змогу перейти від фрагментарної допомоги до більш цілісного супроводу, в якому житлова, правова, психосоціальна та соціально-побутова підтримка взаємно підсилюють одна одну [27].

Таким чином, потреби, ризики та ресурси соціуму для неповної сім'ї ВПО характеризуються як своєрідна багатошарова система, що проявляється через поєднання житлової незахищеності, додаткового економічного навантаження, психосоціальної вразливості, браку соціальних зв'язків, труднощів доступу до послуг із потенціалом розвитку як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. З позиції теорії це розкриває вразливість неповної сім'ї ВПО як окремий вид соціальної вразливості, для якого звичайні, вузькоспрямовані форми допомоги є недостатніми. Робота з такою сім'єю в соціальних службах має будуватися на ідентифікації потреб, ранньому виявленні ризиків, підтримці родинних ресурсів та координації залучення різних джерел підтримки у межах інтегрованого маршруту соціальної роботи.

2.3. Моделі та підходи соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО

Вивчення моделей та підходів до роботи з неповними сім’ями серед внутрішньо переміщених осіб у соціальній роботі є важливим для розуміння того, як система підтримки може реагувати на багаторівневі, взаємопов’язані та мінливі потреби таких сімей. Саме в цій площині стає очевидним, що соціальна робота не може обмежуватися одноразовою матеріальною допомогою чи адміністративним реагуванням на окрему проблему. Неповна сім’я ВПО зазвичай перебуває на перетині кількох ліній вразливості – економічної, житлової, психологічної, виховної, правової та комунікативної, – тому ефективна підтримка потребує не одного універсального інструмента, а поєднання кількох моделей, кожна з яких відповідає певному аспекту життєвої ситуації. У сучасному правовому полі України це бачення підтримується Законом України «Про соціальні послуги», який орієнтує систему на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків, а також на оцінювання індивідуальних потреб особи чи сім’ї.

У теоретичному плані доречно розуміти модель соціальної роботи як відносно стабільну схему організації допомоги, яка інтегрує переконання щодо характеру проблеми, цілей втручання, цільових сторін підтримки, засобів взаємодії та очікуваного результату. На противагу цьому, підхід представляє більш загальну професійну логіку, яка визначає, на що звертають увагу фахівці: права людини, потреби, сильні сторони сім’ї, ресурси громади, міжвідомчу координацію або психосоціальне відновлення. Щодо теми неповних сімей ВПО важливо зазначити, що сучасна соціальна робота відходить від вузького компенсаторного сприйняття допомоги та переходить до комплексних, заснованих на доказах і міжсекторальних моделей підтримки. Міжнародне визначення соціальної роботи чітко пов’язує соціальну роботу з правами людини, соціальною справедливістю, колективною відповідальністю та міжпрофесійною співпрацею, а професійні стандарти освіти соціальних працівників чітко підкреслюють критичне використання підходів, заснованих на розв’язанні проблем та сильних сторонах.

Концепція підходу, заснованого на правах людини, є однією з основоположних у цій галузі. Суть цього підходу полягає в тому, що сім'я розглядається не як пасивний одержувач допомоги, а як носій прав, реалізація яких має бути гарантована шляхом доступу до відповідних послуг, процедур та гарантій. Для неповних сімей ВПО цей підхід є особливо важливим, оскільки їхні труднощі часто пов'язані не лише з браком ресурсів, а й з нерівним доступом до житла, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, документування, правової інформації та безпечного середовища для дітей. У цьому сенсі правозахисний підхід дає змогу змістити фокус із логіки «надання допомоги вразливим» до логіки «забезпечення реалізації прав сім'ї й дитини». Такий погляд узгоджується і з принципами соціальної роботи, сформульованими IFSW, і з принципами надання соціальних послуг у законодавстві України, де прямо закріплено дотримання прав людини, прав дитини, гуманізм та недискримінаційність.

Провідною практичною моделлю соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО є ведення випадку, або кейс-менеджмент. Саме ця модель найбільшою мірою відповідає ситуації, коли сім'я має не одну, а декілька взаємопов'язаних проблем, що не можуть бути ефективно розв'язані через розрізнені звернення до окремих установ. У чинній редакції Закону України «Про соціальні послуги» ведення випадку визначено як «метод надання соціальних послуг, що передбачає послідовні дії, спрямовані на оцінювання складних життєвих обставин особи чи сім'ї та вирішення індивідуального випадку із залученням соціального менеджера, фахівця із соціальної роботи, соціального працівника, отримувача послуг та інших спеціалістів» [15]. Закон також фіксує основні етапи ведення випадку – від аналізу звернення й оцінювання потреб до розроблення індивідуального плану, укладення договору та подальшого надання послуг. Методичні рекомендації з кейс-менеджменту для ВПО конкретизують цю логіку: у них виокремлено встановлення контакту, збір інформації й оцінку потреб, планування, реалізацію та моніторинг, оцінювання результатів і завершення роботи з випадком. Згадана раніше модель найбільше підходить для неповних сімей ВПО, адже дає змогу розглядати сім'ю як цілісний випадок, а не як

сукупність окремих потреб.

Ведення випадку тісно пов’язане з ресурсно орієнтованим підходом. Його суть полягає в тому, що соціальна робота спрямовується не лише на опис дефіцитів, проблем, уразливих станів, а й на ідентифікацію потенціалу сім’ї, її внутрішніх ресурсів, соціальних зв’язків, умінь, життєвого досвіду, досвіду подолання життєвих випробувань та можливостей відновлення. Професійний стандарт соціальної роботи прямо вказує, що підходи, орієнтовані на сильні сторони, повинні бути застосовані у втручаннях. Також у методичних рекомендаціях із кейс-менеджменту ВПО йдеться, що функції кейс-менеджера охоплюють оцінку потреб, ситуації, сильних та слабких сторін клієнта, а сама оцінка потреб має брати до уваги не лише обмеження, а й доступні ресурси. Це і для неповної сім’ї ВПО вкрай важливо, адже надмірно проблемоцентричне бачення може лише укріплювати залежність від зовнішньої підтримки, а ресурсно орієнтована логіка сприяє побудові підтримки таким чином, що ця підтримка посилюватиме автономію сім’ї, а не замінюватиме сімейну суб’єктність.

У роботі з сім’ями, а не з окремими особами, суттєвими є сімейно орієнтовані підходи. У них об’єктом професійного інтересу перестає бути окремий запит дорослого чи дитини, а стає сім’я як цілісна система, у межах якої проблеми, ризики та ресурси взаємопов’язані між собою. В українському напрямі реформування системи догляду та підтримки дітей на 2024–2028 роки ЮНІСЕФ і держава наголошують на зміцненні сімей та збереженні дітей у сімейному середовищі шляхом інвестування в соціальні послуги, а також на виявленні й задоволенні потреб сімей та дітей, які потребують додаткової підтримки, зокрема базових послуг, безпечного житла, харчування, інклюзивної освіти та позитивного батьківства. У контексті неповних сімей ВПО сімейно орієнтований підхід означає допомогу, спрямовану не лише на розв’язання конкретного питання, наприклад доходу чи документів, а й на підтримку здатності сім’ї функціонувати в новій ситуації як освітній, захисний, емоційний і соціалізувальний осередок. У Багаторічній стратегії Управління Верховного

комісара ООН у справах біженців для України на 2025-2027 роки прямо передбачено підтримку довгострокових рішень і раннього відновлення через захист на рівні громади, програми психосоціальної та правової допомоги [37]. Така логіка є вкрай важливою для неповних сімей ВПО, оскільки саме на рівні громади вирішуються питання доступності послуг, координації допомоги, локальних маршрутів звернення, участі сімей у житті спільноти та відновлення повсякденного соціального середовища. У цьому підході сім'я розглядається не ізольовано, а як частина громади, яка може бути не лише джерелом ризиків, але й джерелом захисту, підтримки та включення.

У сучасних умовах війни окреме місце посідає психосоціально орієнтований підхід. Його актуальність зумовлена тим, що переміщення, втрата дому, тривала невизначеність, воєнний досвід дітей і дорослих та руйнування повсякденної стабільності створюють підвищене психоемоційне навантаження, яке не може бути подолане виключно матеріальними заходами. UNICEF у своїй багатосекторальній стратегії психічного здоров'я та психосоціальної підтримки відповіді щодо психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні зазначає, що її метою є забезпечення того, щоб діти, особливо ті, які постраждали від війни та мають додаткові вразливості, жили в безпечному середовищі й могли реалізовувати свої права, а сама стратегія спрямована на розбудову стійкої системи підтримки психічного здоров'я. У практичному вимірі цей підхід передбачає надання психологічного консультування, групової підтримки, програм для батьків, безпечного середовища для дітей, навчання навичок емоційної саморегуляції, а також перенаправлення до спеціалізованих послуг. Це особливо важливо для неповної сім'ї ВПО, оскільки психоемоційне навантаження зосереджується на одному дорослому, а стан цього дорослого безпосередньо впливає на добробут дитини.

У тих випадках, коли сім'я перебуває в ситуації безпосередньої загрози, актуалізується кризовий підхід. Закон України «Про соціальні послуги» передбачає, що «соціальні послуги надаються екстрено (кризово) у разі наявності загрози життю чи здоров'ю особи або в умовах воєнного стану, а рішення про їх

надання приймається невідкладно» [15]. Порядок організації надання соціальних послуг уточнює, що за таких умов послуги можуть надаватися без застосування повного ведення випадку на початковому етапі, без прив'язки до зареєстрованого місця проживання, і включати «інформування, консультування, притулок, короткотермінове проживання, кризове втручання, представництво інтересів, соціальний супровід та соціально-психологічну реабілітацію» [4]. Для неповних сімей ВПО така модель є принципово важливою в ситуаціях раптового повторного переміщення, втрати житла, гострого насильства, ризику бездоглядності дитини або інших невідкладних обставин, коли першочерговим завданням стає забезпечення безпеки й негайної стабілізації, а вже потім – перехід до довшого супроводу.

Оскільки потреби неповних сімей ВПО не вкладаються в межі компетенції однієї служби, дедалі більшого значення набуває інтегрована міждисциплінарна модель. Вона передбачає поєднання соціальної, психологічної, правової, медичної, освітньої та, за потреби, реабілітаційної підтримки в межах погодженого маршруту допомоги. Українське законодавство вже прямо закріпило поняття мультидисциплінарної команди як «функціонально виокремленої групи фахівців, об'єднаних спільними метою та завданнями щодо надання соціальної послуги» [15]. Серед її завдань названо забезпечення комплексного підходу, послідовного й вчасного залучення необхідних фахівців та корекцію індивідуального плану. У гуманітарній системі підтримки України схожа логіка простежується і в діяльності Protection Cluster, де серед ключових форм допомоги визначено ведення випадку, психосоціальну підтримку, правову допомогу, консультування з питань захисту прав і безпеки, перенаправлення до спеціалізованих служб та транспортну підтримку [38]. Для неповних сімей ВПО інтегрована модель є, по суті, найбільш адекватною, оскільки дозволяє уникнути фрагментації допомоги, коли сім'я змушена самостійно координувати різні послуги, не маючи на це ані часу.

У сучасному українському дискурсі дедалі помітнішою стає ідея підтримки не лише через надання окремих послуг, а й через посилення стійкості людини,

сім’ї та громади. Такий підхід передбачає, що допомога має бути спрямована не тільки на подолання наслідків складних життєвих обставин, а й на відновлення ресурсів, соціальних зв’язків і здатності сім’ї самостійно справлятися з новими викликами. У теоретичному вимірі цей підхід важливий тим, що поєднує психосоціальну підтримку, профілактику, розвиток навичок подолання стресу, групову взаємодію та зміцнення соціальної згуртованості. Водночас його доцільно розглядати саме як такий, що перебуває на етапі інституційного становлення, а не як повністю усталену універсальну модель. Для неповних сімей ВПО їхнє значення полягає в тому, що вони є не лише кризовим втручанням, а й довгостроковою підтримкою, яка дає змогу сім’ї зберігати функціональність, відновлювати повсякденний ритм життя та поновлювати зв’язок із життям громади.

Важливо підкреслити, що жодна з названих моделей не може вважатися достатньою сама по собі. Правозахисний підхід визначає ціннісну рамку втручання; ведення випадку забезпечує індивідуалізацію і координацію; ресурсно-орієнтований підхід не зводить сім’ю лише до її дефіцитів; сімейно орієнтований підхід концентрує увагу на функціонуванні сімейної системи; громадсько орієнтований підхід відновлює локальні мережі захисту; психосоціальний підхід реагує на наслідки війни та переселення; модель кризи забезпечує оперативне реагування; модель інтеграції наукових дисциплін інтегрує різні типи допомоги; а життєстійкісний підхід орієнтує систему на більш тривалу підтримку адаптації та відновлення. Саме тому про неповні сім’ї ВПО найдоцільніше говорити не як про одну «єдину» модель, а як про міждисциплінарну, спірально інтегровану систему соціальної роботи, у якій застосовуються різні підходи залежно від індивідуальної ситуації, стадії кризи та ресурсів громади.

Моделі та підходи соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО в сучасних українських умовах характеризуються переходом від переважно компенсаційної допомоги до комплексної, правозахисної, сімейно-орієнтованої, міждисциплінарної та громадоорієнтованої підтримки. Для цієї категорії сімей

найбільш продуктивною є така організація соціальної роботи, яка поєднує ведення випадку, оцінювання потреб, індивідуальний план допомоги, психологічний і правовий супровід, залучення ресурсів громади, а за потреби – екстрене кризове реагування та довшу підтримку життєстійкості. Саме таке поєднання створює підстави для реального підвищення доступності, адресності та результативності соціальної роботи з неповними сім'ями з числа внутрішньо переміщених осіб.

Отже, неповні сім'ї з числа ВПО становлять окрему категорію соціальної вразливості, оскільки їхнє становище визначається одночасним впливом сімейної неповноти та вимушеного переміщення. Для таких сімей характерне поєднання матеріальних, житлових, соціально-психологічних, правових і комунікативних труднощів, які не існують ізольовано, а взаємно посилюють одна одну. Особливо відчутним є навантаження на одного з батьків, який одночасно забезпечує матеріальні потреби сім'ї, організовує побут, відповідає за виховання дітей, підтримує їхній емоційний стан і взаємодіє з установами соціального захисту, освіти та охорони здоров'я.

Внутрішнє переміщення посилює ці труднощі через втрату житла, джерел доходу, соціальних контактів, звичного середовища та доступу до неформальної підтримки. Тому потреби неповних сімей ВПО мають комплексний характер і охоплюють не лише матеріальну допомогу, а й житлову підтримку, правове консультування, психологічний супровід, доступ до освіти, медичних послуг, соціального супроводу та зрозумілої маршрутизації в системі допомоги. Водночас важливо враховувати не лише ризики, а й ресурси таких сімей: здатність до адаптації, підтримку громади, участь громадських організацій, доступ до соціальних служб і можливість залучення міжвідомчої допомоги.

Ефективна соціальна робота з неповними сім'ями ВПО має спиратися на цілісний, правозахисний, сімейно орієнтований, ресурсно орієнтований, психосоціальний і міждисциплінарний підходи. Особливе значення має ведення випадку, оскільки воно дає змогу поєднати оцінювання потреб, планування допомоги, координацію послуг, перенаправлення до відповідних фахівців і

подальший супровід сім’ї. Саме такий підхід дозволяє перейти від фрагментарної допомоги до послідовної підтримки, спрямованої на стабілізацію життєвої ситуації неповної сім’ї ВПО та посилення її здатності самостійно долати складні життєві обставини.

РОЗДІЛ 3
ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ ВПО В УКРАЇНІ

3.1. Емпіричне дослідження сучасного стану та потреб неповних сімей

Для того щоб дослідження мало не лише теоретичний, а й доказовий характер, виникає потреба в організації та проведенні емпіричного дослідження. Саме емпіричний рівень дає можливість отримати безпосередню інформацію про реальний стан досліджуваної проблеми, виявити актуальні потреби цільової групи, зафіксувати труднощі, з якими вона стикається, та визначити оцінку ефективності наявної системи соціальної підтримки. У межах нашого дослідження це є особливо важливим, оскільки соціальна робота з неповними сім'ями з числа внутрішньо переміщених осіб потребує опори не лише на нормативно-теоретичні положення, а й на реальні дані про життєву ситуацію таких сімей.

Відповідно до мети роботи основним методом емпіричного дослідження було обрано анкетування. Застосування саме цього методу зумовлене тим, що він дозволяє отримати впорядковану інформацію безпосередньо від представників досліджуваної категорії, виявити найпоширеніші потреби, труднощі, бар'єри в отриманні соціальних послуг, а також простежити, як самі респонденти оцінюють доступність і результативність соціальної підтримки. Анкетування є одним із найбільш поширених методів збору емпіричних даних у соціальній сфері, оскільки дає змогу охопити певну кількість учасників за відносно короткий період часу, забезпечити зіставність відповідей і здійснити подальше узагальнення отриманих результатів.

У межах цього дослідження було використано кількісний підхід із елементами якісного узагальнення. Кількісна складова забезпечувалася через фіксацію стандартизованих відповідей респондентів на запитання анкети, тоді як якісний компонент реалізовувався через аналіз відкритих відповідей, у яких

учасники мали можливість самостійно окреслити найбільш потрібні форми підтримки та висловити пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО. Такий підхід дозволив, з одного боку, отримати узагальнені показники, а з другого – побачити змістові акценти, які самі респонденти вважають найбільш значущими.

Вибірку дослідження склали 30 респондентів – представників неповних сімей з числа внутрішньо переміщених осіб. До участі в опитуванні було залучено повнолітніх осіб, які самостійно виховують дитину або дітей та мають досвід проживання в статусі ВПО. За статтю серед опитаних переважали жінки – 25 осіб, що становить 83,3 % вибірки. Чоловіків було 5 осіб, або 16,7 %. Такий розподіл свідчить про те, що серед респондентів більшість становили матері, які самостійно виховують дітей після переміщення. Добір респондентів відповідає предмету дослідження, оскільки дає можливість зосередити увагу саме на тій соціальній групі, яка перебуває на перетині кількох чинників вразливості – сімейної неповноти, вимушеного переміщення та потреби в соціальній підтримці.

Інструментарієм дослідження виступила авторська анкета, розроблена відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета кваліфікаційної роботи. Опитування проводилося за допомогою Google Форми, що дало змогу організувати зручний збір відповідей, забезпечити анонімність респондентів і систематизувати отримані результати для подальшого опрацювання. Структура анкети була побудована таким чином, щоб охопити як соціально-демографічні характеристики респондентів, так і змістові аспекти їхньої життєвої ситуації. Зокрема, анкета включає п'ять змістових блоків. Перший блок – «Паспортна частина (соціально-демографічний профіль)» – спрямований на з'ясування статі, віку, кількості дітей, віку дітей, тривалості перебування у статусі ВПО та типу населеного пункту проживання. Другий блок – «Особливості стану, ризики та ресурси» – охоплює питання фінансового становища родини, найбільш критичних проблем і ресурсів, які допомагають сім'ї справлятися зі складними обставинами. Третій блок – «Досвід взаємодії з системою соціального захисту»

– дає змогу встановити, до яких інституцій зверталися респонденти, які види підтримки отримували, як оцінюють доступність соціальних послуг, зручність цифрових інструментів та з якими бар'єрами стикалися під час отримання допомоги. Четвертий блок – «Ефективність та психологічний стан» – спрямований на виявлення ознак батьківського вигорання, оцінку роботи соціальних працівників і визначення найбільш ефективного, на думку респондентів, підходу до допомоги. П'ятий блок – «Рекомендації щодо покращення підтримки» – містить питання про очікувану допомогу, пріоритетні зміни в роботі соціальних служб і конкретні послуги, яких, на думку респондентів, бракує неповним сім'ям ВПО у громаді.

Особливістю використаного інструменту є поєднання закритих та відкритих запитань. Закриті запитання дозволили отримати структуровані відповіді, які можна обробляти кількісно, тоді як відкриті відповіді дозволили уточнити зміст проблем, що виникли, та очікування респондентів щодо системи соціальної роботи. Під час проведення дослідження було враховано основні етичні вимоги. Участь респондентів в опитуванні була добровільною, анкета не передбачала зазначення персональних даних, що дозволило забезпечити анонімність відповідей. Отримані результати використовуються виключно в узагальненому вигляді з науковою метою, без ідентифікації окремих учасників.

Обробка результатів анкетування здійснювалася шляхом підрахунку частоти відповідей, визначення відсоткового співвідношення та узагальнення отриманих даних за змістовими блоками анкети. Такий спосіб обробки матеріалу дав змогу визначити, які потреби, труднощі, бар'єри та форми підтримки найчастіше зазначали представники неповних сімей ВПО. Окрему увагу було приділено аналізу відповідей щодо фінансового становища сімей, досвіду звернення по соціальні послуги, доступності допомоги, взаємодії з соціальними службами, психологічного стану респондентів і пропозицій щодо покращення системи підтримки.

Отже, у межах емпіричного дослідження було використано кількісний метод анкетування з елементами якісного узагальнення відкритих відповідей.

Вибірка становила 30 представників неповних сімей з числа ВПО. Авторська анкета, методика якої подана в додатку, дала змогу виявити сучасний стан таких сімей, їхні актуальні потреби, труднощі в отриманні соціальної допомоги, наявні ресурси та загальну оцінку ефективності соціальної роботи. Отримані результати становлять основу для подальшого аналізу, який буде подано в наступному підрозділі.

3.2. Діагностика ефективності діючої системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО та виявлення бар'єрів у їх отриманні

Після проведення анкетування було здійснено кількісне та якісне узагальнення відповідей 30 респондентів – представників неповних сімей з числа внутрішньо переміщених осіб. Аналіз результатів був спрямований на визначення соціально-демографічних характеристик вибірки, фінансового становища сімей, найбільш поширених потреб, досвіду звернення по допомогу, отриманих видів підтримки, бар'єрів у доступі до соціальних послуг, а також очікувань респондентів щодо покращення системи соціальної роботи.

Обробка результатів анкетування здійснювалася шляхом підрахунку частоти відповідей і визначення відсоткового співвідношення. Для питань, у яких респонденти могли обирати кілька варіантів відповіді, відсотки розраховувалися від загальної кількості учасників дослідження, тому їх сума може перевищувати 100 %. Бальна оцінка, розрахунок сумарних індексів або розподіл респондентів за рівнями не застосовувалися, оскільки анкета мала характер соціологічного опитування.

Розподіл респондентів за статтю подано на рис. 3.1.

За результатами анкетування серед 30 респондентів переважали жінки – 25 осіб, що становить 83,3 % вибірки. Чоловіків було 5 осіб, або 16,7 %. Такий розподіл свідчить про те, що серед опитаних більшість становили матері, які самостійно виховують дітей після переміщення.

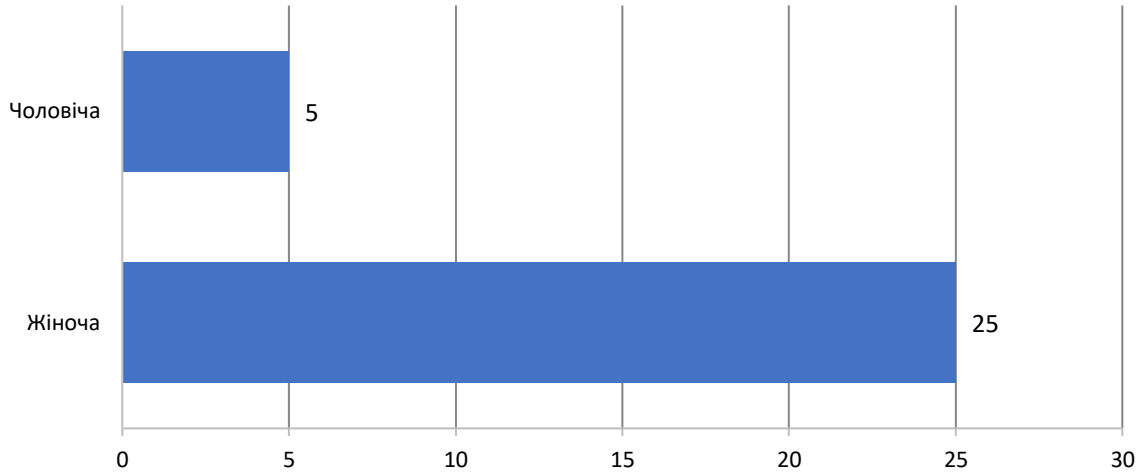

Рис. 3.1. Розподіл респондентів за статтю

Для теми дослідження це є важливим, оскільки саме на одного з батьків у неповній сім'ї припадає основне навантаження, пов'язане з доглядом за дітьми, матеріальним забезпеченням родини та взаємодією із соціальними службами.

Розподіл відповідей на питання «Оцініть фінансове становище Вашої родини» подано на рис. 3.2.

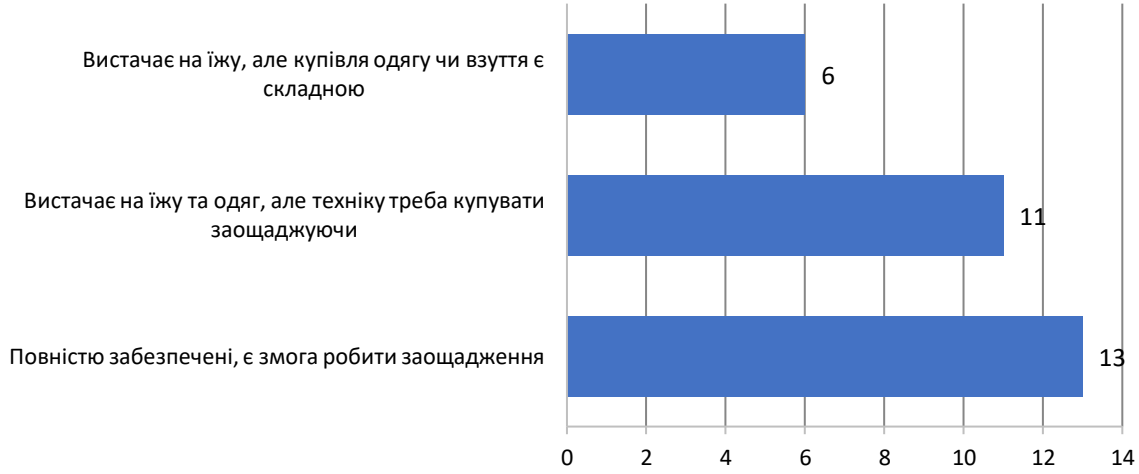

Рис. 3.2. Розподіл відповідей респондентів щодо фінансового становища родини

Аналіз відповідей показав, що 13 респондентів, тобто 43,3 %, зазначили, що їхня родина повністю забезпечена і має змогу робити заощадження. Ще 11 осіб, або 36,7 %, вказали, що коштів вистачає на їжу та одяг, однак для купівлі побутової техніки потрібно відкладати гроші. Водночас 6 респондентів, що становить 20,0 %, повідомили, що коштів вистачає лише на їжу, а купівля одягу

чи взуття викликає серйозні труднощі. Отже, попри наявність частини сімей із відносно стабільним матеріальним становищем, для більшості опитаних фінансове питання залишається значущим: 17 респондентів, або 56,7 %, мають ті чи інші матеріальні обмеження.

Відповіді на питання про найбільш критичні проблеми неповних сімей ВПО подано на рис. 3.3.

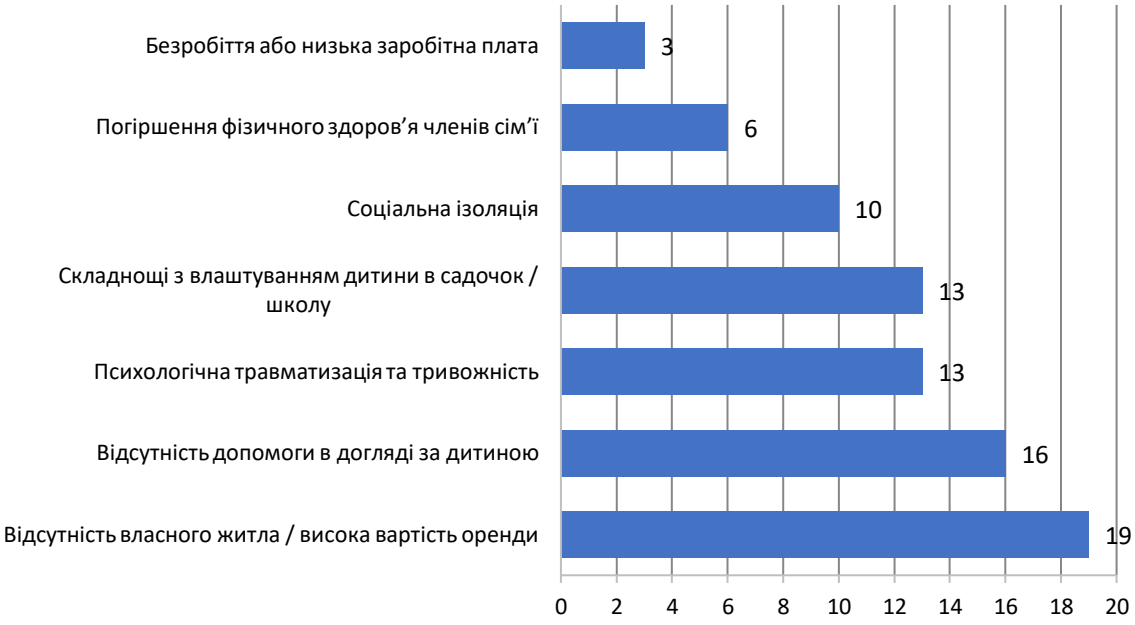

Рис. 3.3. Основні проблеми, які є найбільш критичними для неповних сімей ВПО

Найчастіше респонденти називали відсутність власного житла або високу вартість оренди – цей варіант обрали 19 осіб, що становить 63,3 % вибірки. Другою за частотою стала відсутність допомоги в догляді за дитиною: її зазначили 16 респондентів, або 53,3 %. Психологічну травматизацію та тривожність, а також складнощі з влаштуванням дитини до садочка чи школи відзначили по 13 осіб, тобто по 43,3 %. Соціальну ізоляцію назвали 10 респондентів, або 33,3 %, погіршення фізичного здоров'я членів сім'ї – 6 осіб, або 20,0 %, а безробіття чи низьку заробітну плату – 3 особи, або 10,0 %.

Отримані дані підтверджують, що структура проблем неповних сімей ВПО має комплексний характер. Найгострішими є житлова нестабільність, дефіцит допомоги з доглядом за дітьми, психоемоційне навантаження та труднощі з

інтеграцією дітей в освітнє середовище. Тому соціальна робота з цією категорією сімей не може обмежуватися лише матеріальною допомогою, а має охоплювати житловий, психологічний, освітній та організаційний виміри підтримки.

Розподіл відповідей щодо головних ресурсів, які допомагають респондентам триматися, подано на рис. 3.4.

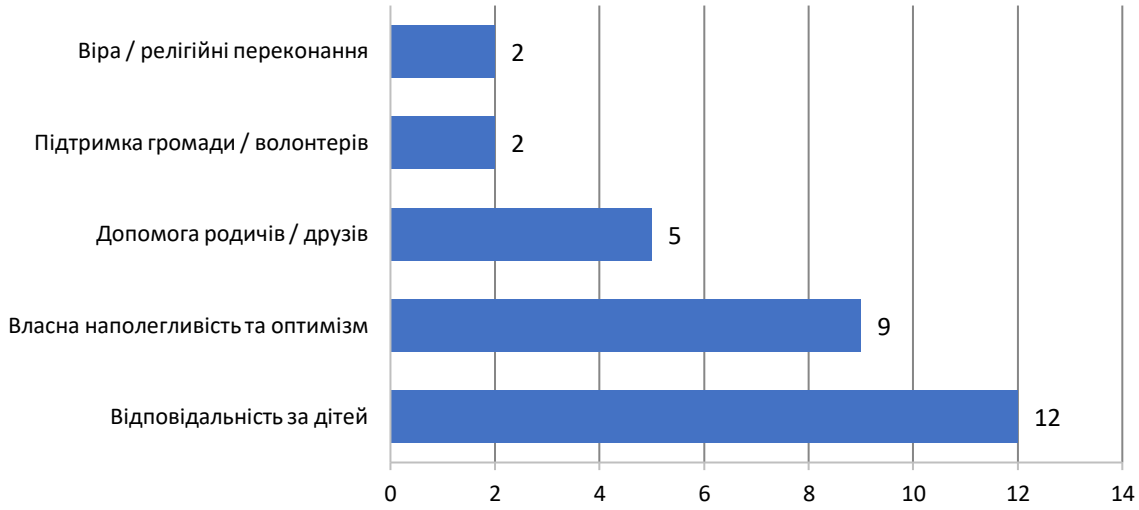

Рис. 3.4. Джерела соціальної та особистісної підтримки респондентів

Найчастіше опитані зазначали відповідальність за дітей – цей варіант обрали 12 осіб, що становить 40,0 % вибірки. Власну наполегливість та оптимізм назвали 9 респондентів, або 30,0 %. Допомогу родичів і друзів як головний ресурс визначили 5 осіб, що становить 16,7 %. Підтримку громади чи волонтерів, а також віру або релігійні переконання зазначили по 2 особи, тобто по 6,7 %.

Ці результати свідчать, що для значної частини неповних сімей ВПО провідне значення мають внутрішні ресурси – батьківська відповідальність, наполегливість і прагнення зберегти стабільність для дітей. Водночас відносно невисока частка відповідей щодо підтримки родичів, друзів, громади або волонтерів може свідчити про ослаблення неформальних соціальних зв’язків після переміщення.

Інституції, до яких респонденти зверталися по допомогу після переміщення, подано на рис. 3.5.

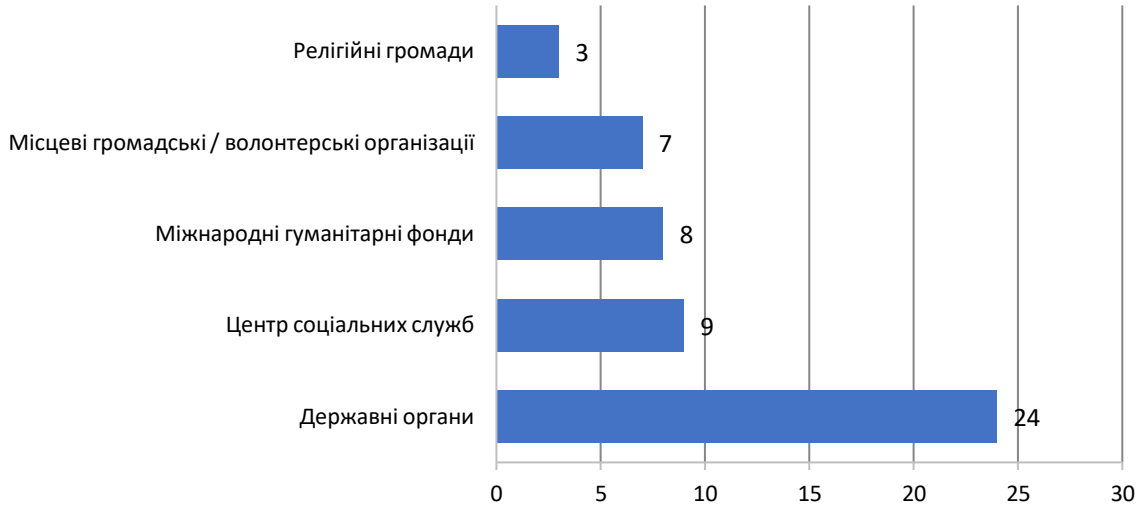

Рис. 3.5. Інституції, до яких зверталися неповні сім'ї ВПО по соціальну допомогу

Провідне місце серед інституцій звернення посідають державні органи, зокрема управління соціального захисту населення та центри надання адміністративних послуг. До них зверталися 24 респонденти, що становить 80,0 % вибірки. До центрів соціальних служб зверталися 9 осіб, або 30,0 %. Міжнародні гуманітарні фонди зазначили 8 респондентів, або 26,7 %, місцеві громадські чи волонтерські організації – 7 осіб, або 23,3 %, а релігійні громади – 3 особи, або 10,0 %.

Отже, система звернень неповних сімей ВПО має змішаний характер, однак у ній виразно домінує державний сектор. Це свідчить про те, що офіційні установи залишаються основним каналом отримання допомоги, тоді як соціальні служби, міжнародні організації, громадський сектор і релігійні громади виконують додаткову, але важливу функцію підтримки.

Оцінку доступності соціальних послуг у громаді респондентів подано на рис. 3.6.

Найбільша частка опитаних – 14 осіб, або 46,7 %, оцінила доступність соціальних послуг на рівні 3 із 5. По 7 респондентів, тобто по 23,3 %, поставили оцінку 2 та 4. Найвищу оцінку 5 поставили лише 2 особи, що становить 6,7 %. Отже, оцінки доступності соціальних послуг є переважно середніми або стриманими.

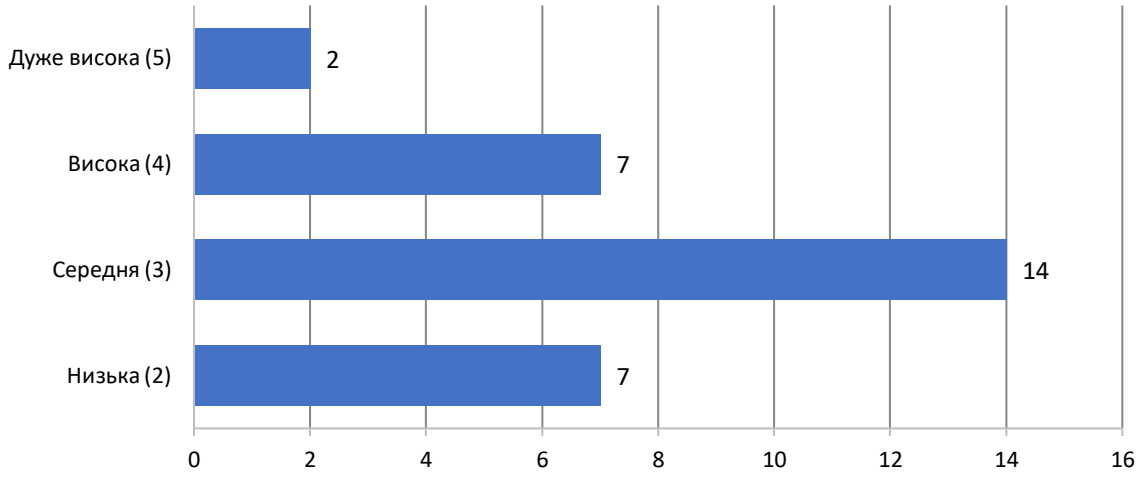

Рис. 3.6. Оцінка доступності соціальних послуг у громаді респондентів

Такий розподіл відповідей показує, що соціальні послуги формально присутні в громадах, однак не завжди сприймаються як достатньо зручні, відкриті й наближені до потреб неповних сімей ВПО. Для частини респондентів доступ до допомоги залишається ускладненим через організаційні, інформаційні або територіальні чинники.

Бар'єри, з якими респонденти стикалися під час спроби отримати допомогу, подано на рис. 3.7. Питання передбачало можливість вибору кількох варіантів відповіді.

Рис. 3.7. Бар'єри, з якими респонденти стикалися під час отримання допомоги

Найпоширенішими бар’єрами виявилися бюрократичні труднощі: вимогу надмірної кількості довідок і складність заяв зазначили 22 респонденти, що становить 73,3 %. Інформаційні бар’єри, пов’язані з необізнаністю щодо наявності послуг або місця звернення, відзначили 15 осіб, тобто 50,0 %. Таку саму частку отримали часові бар’єри – великі черги або незручний графік роботи установ, про які повідомили 15 респондентів, або 50,0 %. Територіальні труднощі зазначили 11 осіб, що становить 36,7 %, а суб’єктивні бар’єри, зокрема нетактовність працівників, – 9 респондентів, або 30,0 %. Лише 2 особи, тобто 6,7 %, повідомили, що не стикалися з жодними бар’єрами.

Отримані результати свідчать, що головна проблема полягає не лише в наявності чи відсутності соціальних послуг, а й у практичній складності доступу до них. Для неповних сімей ВПО ці бар’єри мають особливе значення, оскільки один із батьків часто не має достатньо часу, ресурсів і підтримки для багаторазових звернень, збору документів та очікування в чергах.

Оцінку роботи соціальних працівників щодо підтримки неповних сімей ВПО подано на рис. 3.8.

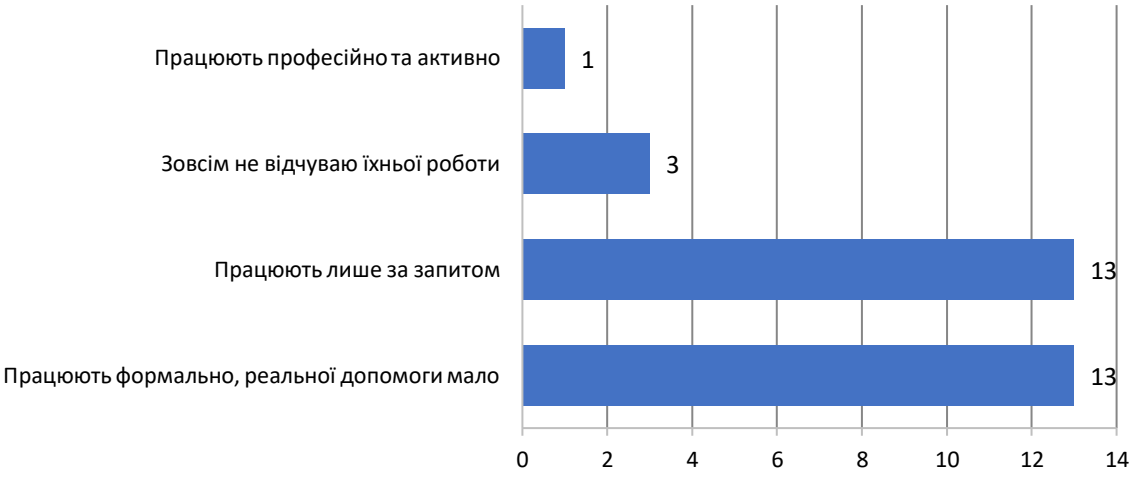

Рис. 3.8. Оцінка ефективності роботи соціальних працівників щодо підтримки неповних сімей

Найбільші частки відповідей припали на два критичні варіанти. По 13 респондентів, тобто по 43,3 %, зазначили, що соціальні працівники працюють формально, а реальної допомоги мало, або що вони працюють лише за запитом,

коли людина сама приходить по допомогу. Ще 3 особи, або 10,0 %, взагалі не відчувають роботи соціальних працівників. Лише 1 респондент, що становить 3,3 %, вказав, що соціальні працівники працюють професійно та активно пропонують допомогу.

Такі результати свідчать про переважно критичне сприйняття роботи соціальних працівників. Для респондентів проблема полягає не лише у формальному існуванні соціальних служб, а й у браку активного супроводу, раннього виявлення потреб і практичної допомоги у проходженні процедур.

Бачення респондентами найбільш ефективного підходу до соціальної підтримки неповних сімей ВПО подано на рис. 3.9.

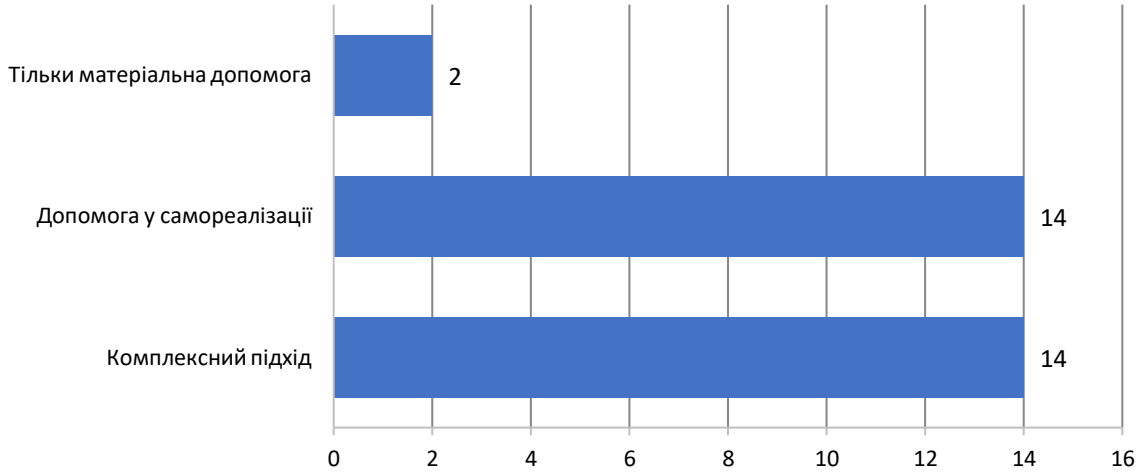

Рис. 3.9. Бачення респондентами найбільш ефективного підходу до соціальної підтримки неповних сімей ВПО

Найбільшу підтримку отримали два варіанти: комплексний підхід, який поєднує грошову підтримку, психологічну допомогу та юридичні поради, а також допомога у самореалізації через навчання, працевлаштування та зменшення залежності від соціальних виплат. Кожен із цих варіантів обрали по 14 респондентів, тобто по 46,7 %. Лише 2 особи, або 6,7 %, вважають достатньою тільки матеріальну допомогу.

Отже, більшість респондентів не розглядає соціальну підтримку як одноразову матеріальну допомогу. Для неповних сімей ВПО важливою є така модель роботи, яка одночасно допомагає подолати поточні труднощі та створює

умови для подальшої самостійності сім’ї.

Пріоритетні зміни в законодавстві або роботі соціальних служб, які респонденти вважають важливими для неповних сімей ВПО, подано на рис. 3.10.

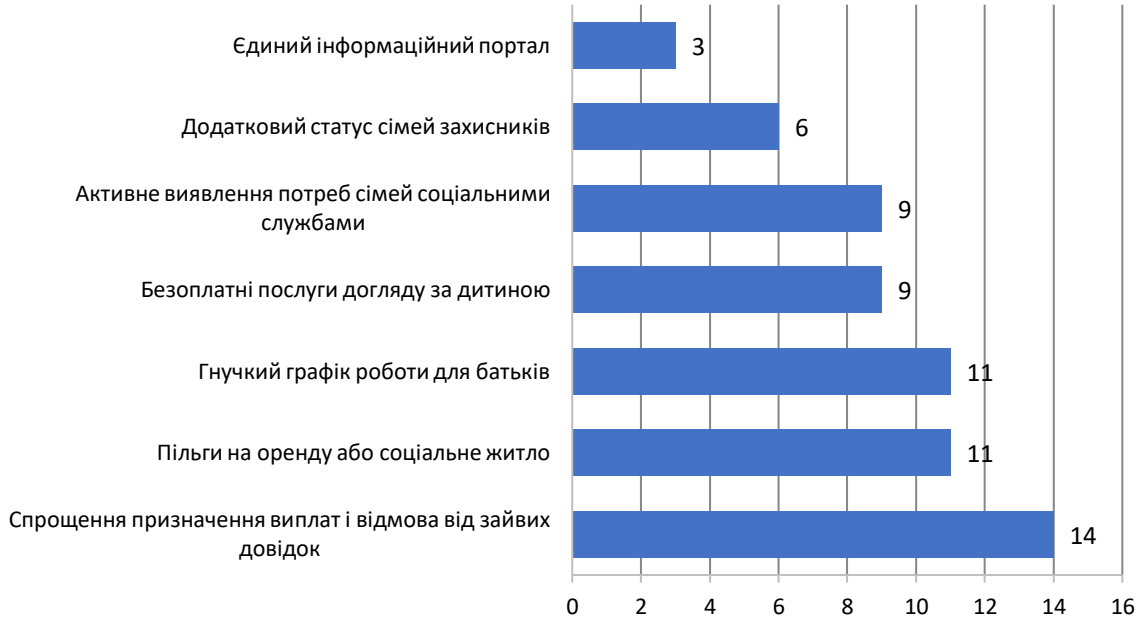

Рис. 3.10. Пріоритетні напрями удосконалення системи соціальної підтримки неповних сімей ВПО

Найчастіше респонденти наголошували на необхідності спрощення процедури призначення виплат, цифровізації процесів та відмови від зайвих довідок – цей варіант обрали 14 осіб, що становить 46,7 %. Пільги на оренду або пріоритетне отримання соціального житла, а також створення гнучкого графіка роботи для батьків у неповних сім’ях підтримали по 11 респондентів, або по 36,7 %. Безоплатні послуги догляду за дитиною та активне виявлення потреб сімей соціальними службами зазначили по 9 осіб, тобто по 30,0 %. Додатковий статус сімей захисників підтримали 6 осіб, або 20,0 %, а створення єдиного інформаційного порталу – 3 особи, або 10,0 %.

Ці відповіді показують, що респонденти очікують не лише збільшення обсягу допомоги, а й зміни способу її організації. Найбільший запит спрямований на спрощення процедур, покращення житлової підтримки, створення умов для поєднання батьківства і праці та перехід соціальних служб до більш активної моделі роботи.

Кроки, які, на думку респондентів, можуть зробити систему соціальних послуг кращою, подано на рис. 3.11.

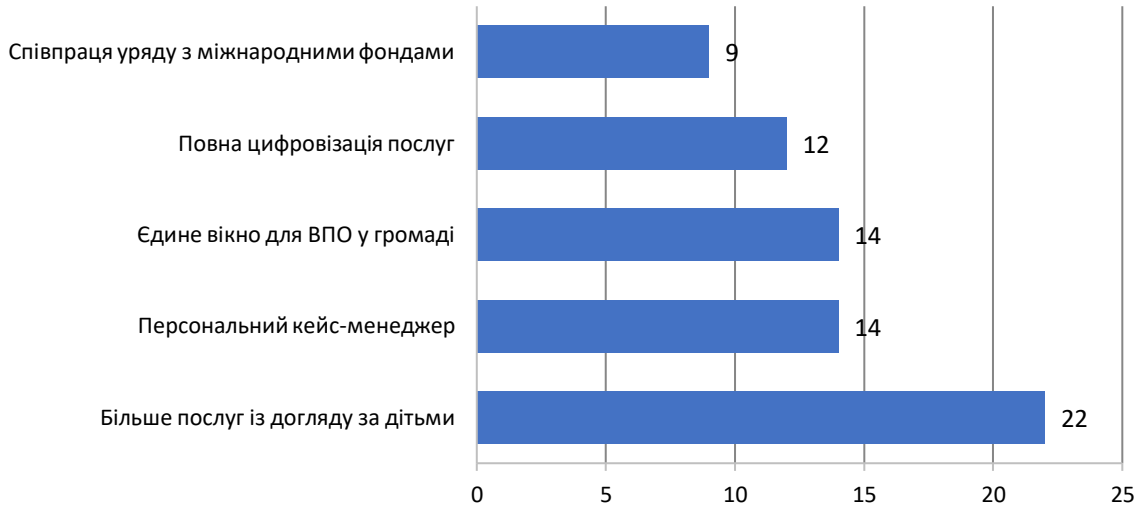

Рис. 3.11. Заходи, що сприятимуть підвищенню ефективності системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО

Найвищий показник отримала відповідь щодо потреби в більшій кількості послуг із догляду за дітьми, щоб мати або батько могли працювати. Її обрали 22 респонденти, що становить 73,3 % вибірки. Закріплення персонального кейс-менеджера за кожною сім'єю та створення єдиного вікна для ВПО у громаді підтримали по 14 осіб, або по 46,7 %. Повну цифровізацію соціальних послуг зазначили 12 респондентів, або 40,0 %, а посилення співпраці влади з міжнародними фондами – 9 осіб, або 30,0 %.

Отримані результати свідчать про чіткий запит на практичні, організаційні та координаційні зміни. Для неповних сімей ВПО особливо важливими є доступний догляд за дітьми, індивідуальний супровід, спрощений маршрут звернення по допомогу та можливість отримувати послуги без зайвих особистих відвідувань установ.

Відповіді на відкрите питання «Якої конкретної послуги чи форми підтримки зараз критично не вистачає неповним сім'ям ВПО у Вашій громаді?» було узагальнено за змістовими категоріями. Результати якісного групування подано на рис. 3.12.

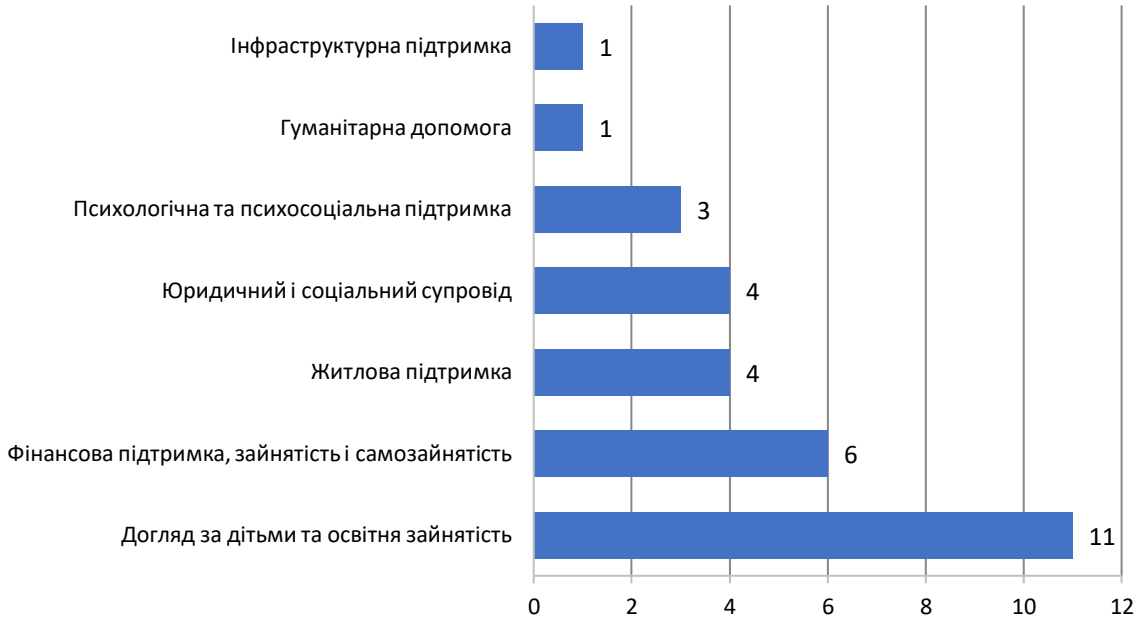

Рис. 3.12. Послуги та форми підтримки, яких критично не вистачає неповним сім'ям ВПО у громаді

Найчастіше у відкритих відповідях згадувалися послуги, пов'язані з доглядом за дітьми та освітньою зайнятістю, – 11 відповідей, або 36,7 %. До цієї групи увійшли згадки про безкоштовний догляд за дитиною, няню, групи продовженого дня, гуртки, дошкільну та шкільну доступність, а також довезення дітей до школи. Другою за частотою стала фінансова підтримка, зайнятість і самозайнятість – 6 відповідей, або 20,0 %. Житлову підтримку назвали 4 респонденти, або 13,3 %, стільки ж відповідей стосувалися юридичного й соціального супроводу. Психологічну та психосоціальну підтримку зазначили 3 респонденти, або 10,0 %. Окремо згадувалися гуманітарна та інфраструктурна підтримка – по 1 відповіді, або по 3,3 %.

Якісні відповіді респондентів уточнюють результати закритих питань і показують, що найгострішим практичним дефіцитом є саме підтримка, яка дає змогу одному з батьків поєднувати догляд за дитиною, роботу, оформлення документів і відновлення життєвої стабільності. Відкриті відповіді також підтверджують потребу в житловій, юридичній, психологічній і фінансово-професійній підтримці.

Отже, результати анкетування засвідчили, що діюча система соціальних

послуг не повною мірою відповідає реальним потребам неповних сімей ВПО. Найбільш відчутними проблемами залишаються житлова нестабільність, труднощі з доглядом за дітьми, бюрократичні й інформаційні бар'єри, недостатня активність соціальних служб та потреба в більш персоналізованому супроводі. Респонденти очікують від системи соціальної роботи не лише формального надання допомоги, а й зручної, адресної та комплексної підтримки, яка поєднує матеріальні, психологічні, правові, організаційні й розвиткові інструменти. Саме ці результати є підґрунтям для подальшого формулювання рекомендацій щодо оптимізації соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО.

3.3. Рекомендації щодо оптимізації системи соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО

Результати проведеного анкетування свідчать, що оптимізація системи соціальної роботи з неповними сім'ями з числа ВПО має бути спрямована не на формальне розширення переліку послуг, а на зміну логіки організації допомоги. Відповіді 30 респондентів показали, що найбільш відчутними для цієї категорії сімей є житлова нестабільність, відсутність допомоги з доглядом за дитиною, психологічне напруження, труднощі з доступом дітей до освіти, бюрократичні перешкоди та недостатня активність соціальних служб. Саме тому практичні рекомендації мають бути орієнтовані на зменшення щоденних бар'єрів, підвищення адресності соціальних послуг і створення умов для довготривалішої стабілізації сім'ї, а не лише для ситуативного реагування на окремий запит.

Передусім доцільним є перехід від переважно реактивної моделі роботи до моделі активного супроводу неповної сім'ї. Закон України «Про соціальні послуги» передбачає надання соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб особи або сім'ї, а також орієнтацію допомоги на профілактику, подолання чи мінімізацію наслідків складних життєвих обставин [15]. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації надання соціальних послуг» визначає порядок організації таких послуг, зокрема логіку виявлення потреб і

взаємодії суб’єктів надання допомоги [4]. Це узгоджується з результатами анкетування, у межах якого 14 респондентів, тобто 46,7 %, підтримали закріплення персонального фахівця за сім’єю як один із кроків покращення системи соціальних послуг.

У практичній площині для неповних сімей ВПО доцільно запроваджувати персоналізований соціальний супровід щонайменше в тих випадках, де одночасно поєднуються житлова проблема, труднощі з доглядом за дитиною, психологічне виснаження, потреба в оформленні виплат, працевлаштуванні або правовій допомозі. Такий супровід має включати первинне оцінювання сімейної ситуації, визначення пріоритетних потреб, короткостроковий індивідуальний план допомоги, координацію між установами та перевірку того, чи сім’я фактично скористалася запропонованою підтримкою. Це дозволить зменшити фрагментарність допомоги, коли сім’я змушена самостійно переходити від однієї установи до іншої й повторно пояснювати свою ситуацію.

Другим важливим напрямом оптимізації є полегшення доступу до соціальних служб. В анкетуванні найпоширенішим бар’єром стали бюрократичні труднощі: вимогу надмірної кількості довідок і складність заяв зазначили 22 респонденти, що становить 73,3 %. Інформаційні бар’єри, тобто необізнаність щодо наявності послуг або місця звернення, вказали 15 осіб, або 50,0 %. Таку саму частку отримали часові бар’єри, пов’язані з великими чергами або незручним графіком роботи установ. Територіальну віддаленість установ зазначили 11 респондентів, або 36,7 %, а нетактовність працівників чи інші суб’єктивні труднощі – 9 осіб, тобто 30,0 %. Лише 2 респонденти, або 6,7 %, повідомили, що не стикалися з бар’єрами під час отримання допомоги.

У зв’язку з цим доцільним є впровадження в громадах єдиної узгодженої точки входу для неповних сімей ВПО. Йдеться не лише про окреме фізичне місце звернення, а про організаційний підхід, за якого сім’я отримує зрозумілий маршрут допомоги, а не набір розрізнених контактів. Практично це може передбачати уніфікований первинний прийом, короткий інформаційний пакет для сім’ї, стандартний перелік послуг і документів, а також перенаправлення між

службами без повторного проходження повного кола процедур. Такий підхід відповідає і результатам анкетування, оскільки 14 респондентів, або 46,7 %, підтримали створення «єдиного вікна» для ВПО у громаді.

Особливу увагу слід приділити розвитку послуг, пов’язаних із доглядом за дітьми. Відсутність допомоги в догляді за дитиною зазначили 16 респондентів, що становить 53,3 % вибірки, а серед кроків, які могли б зробити систему соціальних послуг кращою, 22 особи, або 73,3 %, назвали збільшення кількості послуг із догляду за дітьми. У відкритих відповідях на питання про те, якої конкретної послуги зараз критично не вистачає неповним сім’ям ВПО у громаді, також повторювалися відповіді про няню, денний догляд, дитячі садки, групи подовженого дня, гуртки, довіз до школи та доступні форми догляду за дітьми. Це підтверджує, що для неповної сім’ї допомога з дитиною є не другорядною побутовою послугою, а умовою працевлаштування, навчання, оформлення документів і зниження щоденного навантаження на одного з батьків.

Оптимізація соціальної роботи в цьому напрямі має передбачати розширення доступних форм денного догляду, короткотривалого перебування дитини, груп подовженого дня, безоплатних або пільгових гуртків, соціального супроводу сімей із дітьми раннього та дошкільного віку. Для матері або батька, які самостійно виховують дитину, така підтримка визначає здатність працювати, отримувати дохід і не потрапляти в тривалу залежність від допомоги. У програмному документі ЮНІСЕФ «A Family for Every Child. Better Care for Children in Ukraine» наголошено на потребі підтримки дітей у сімейному середовищі та розвитку послуг, які допомагають сім’ї зберігати здатність до догляду за дитиною [21]. Отже, пріоритетом мають бути саме ті послуги, які щоденно зміцнюють можливості сім’ї.

Не менш важливим є посилення психологічного компонента соціальної роботи. Психологічну травматизацію та тривожність як одну з критичних проблем зазначили 13 респондентів, або 43,3 %. Симптоми батьківського вигорання також виявилися поширеними: 7 осіб, або 23,3 %, повідомили, що відчувають їх досить часто, а 2 респонденти, або 6,7 %, – постійно. У відкритих

відповідях респонденти окремо називали потребу в психологічному супроводі, якісній психологічній підтримці, психосоціальній допомозі та групах підтримки для батьків. Це свідчить про те, що психоемоційне навантаження є не другорядною проблемою, а одним із чинників, який впливає на здатність сім'ї взаємодіяти із соціальними службами та самостійно розв'язувати повсякденні труднощі.

У Багатосекторальній стратегії з питань психічного здоров'я та психосоціальної підтримки для України акцент зроблено на міжсекторальній координації, доступності допомоги та підтримці вразливих груп населення [32]. З урахуванням цього психосоціальна підтримка неповних сімей ВПО має бути регулярним, а не епізодичним елементом соціальної роботи. Практично це може означати первинне виявлення сімей із підвищеним емоційним навантаженням під час звернення, перенаправлення до психолога або фахівця із соціальної роботи, групи підтримки для одиноких батьків, консультації щодо подолання тривожності в дітей, а також поєднання психологічної допомоги з іншими видами підтримки, а не винесення її за межі основного соціального супроводу.

Ще одним практично значущим напрямом є переорієнтація з переважно компенсаційної допомоги на підтримку автономності родини. У відповідях респондентів чітко простежується запит не лише на виплати, а й на можливості самореалізації. Зокрема, 14 респондентів, тобто 46,7 %, вважають найефективнішим підходом допомогу у самореалізації, навчанні та працевлаштуванні, а 8 осіб, або 26,7 %, серед очікуваної допомоги в найближчому майбутньому назвали професійне навчання або перекваліфікацію. Це свідчить про те, що неповні сім'ї ВПО пов'язують стабілізацію свого становища не тільки з отриманням поточних виплат, а й із можливістю повернути контроль над власним життям через роботу, навчання та економічну самостійність.

Відповідно до цього громадам і соціальним службам доцільно тісніше поєднувати соціальну роботу з місцевими програмами зайнятості, професійного навчання, перенавчання, коротких прикладних курсів і консультацій із

працевлаштування. Особливо важливими для неповних сімей можуть бути гнучкі форми зайнятості, часткова зайнятість, дистанційна робота та програми, які враховують наявність у людини дитини й обмеженого часу. У відкритих відповідях респонденти також згадували потребу в місцях працевлаштування на неповний день, програмах працевлаштування з гнучким графіком і грантах для підтримки бізнесу. Тому в індивідуальному плані допомоги питання зайнятості має розглядатися не як додаткове, а як одне з центральних, якщо саме воно визначає перспективу стабілізації сім'ї.

Окремий блок рекомендацій має стосуватися житлової підтримки. Відсутність власного житла або високу вартість оренди як критичну проблему зазначили 19 респондентів, що становить 63,3 % вибірки. У відкритих відповідях повторювалися формулювання про житлову підтримку, житлову стабільність, проблему з житлом і потребу у швидкій юридичній допомозі з житлових або майнових питань. Соціальна робота не може замінити державну житлову політику, однак вона може виступати інструментом маршрутизації та супроводу сім'ї у цій сфері. Практично це означає необхідність системного інформування неповних сімей ВПО про доступні механізми житлової підтримки, місцеві програми тимчасового розміщення, компенсаційні інструменти, гуманітарні програми та можливості правового захисту житлових інтересів.

Багаторічна стратегія Управління Верховного комісара ООН у справах біженців для України на 2025–2027 роки передбачає підтримку довгострокових рішень і раннього відновлення, зокрема через захист на рівні громади, правову та психосоціальну допомогу, ремонти житла й підтримку доступу до житлових рішень [37]. У цьому контексті соціальні працівники мають допомагати сім'ї не лише дізнатися про існування відповідних можливостей, а й пройти процедуру звернення, зібрати документи, подати заяву та відстежити результат. Саме такий супровід особливо важливий для неповної сім'ї, яка через дефіцит часу, догляд за дитиною або емоційне виснаження часто не може повною мірою реалізувати навіть формально наявне право на допомогу.

Окремим напрямом підтримки має залишатися інформування неповних

сімей ВПО про доступні програми грошової допомоги. Зокрема, у матеріалах UNHCR щодо грошової допомоги в Україні за 2025 рік узагальнено підходи до підтримки вразливих груп населення, для яких фінансова допомога є одним із механізмів покриття базових потреб [44]. Суттєвого вдосконалення потребує й інформаційна складова системи соціальної роботи. Інформаційні бар'єри під час спроби отримати допомогу зазначили 15 респондентів, тобто 50,0 % вибірки, а серед пріоритетних змін 3 особи назвали створення єдиного інформаційного порталу для неповних сімей ВПО. У практичному вимірі це означає потребу в коротких, структурованих і простих для користування інформаційних матеріалах саме для цієї групи сімей: які послуги існують, хто має право на них, куди звертатися, які документи потрібні, що можна зробити дистанційно, які строки розгляду та які послуги доступні для дітей. Важливо, щоб така інформація була не лише на офіційному сайті громади, а й у місцях реального звернення людей – у центрах надання послуг, школах, садках, медичних закладах, хабах ВПО, місцевих групах комунікації та цифрових сервісах.

Окремо слід удосконалювати цифрові інструменти отримання допомоги. За результатами анкетування 8 респондентів, або 26,7 %, оцінили цифрові інструменти як дуже зручні, а 14 осіб, або 46,7 %, зазначили, що ними скоріше зручно користуватися, хоча часто трапляються збої. Водночас 5 респондентів, тобто 16,7 %, вказали, що цифровізація мало допомагає, бо все одно доводиться звертатися особисто, а 3 особи, або 10,0 %, не користуються цифровізованими послугами. Отже, цифровізація справді може спростити доступ до підтримки, але лише за умови технічної стабільності, зрозумілості сервісів, можливості отримати консультацію та збереження альтернативного очного каналу для тих сімей, які не можуть користуватися електронними послугами.

Значущою рекомендацією є регулярне оцінювання якості соціальних послуг очима отримувачів. Закон України «Про соціальні послуги» закріплює орієнтацію соціальних послуг на потреби осіб і сімей у складних життєвих обставинах [15], а Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, передбачає оцінювання потреб,

планування соціального супроводу та моніторинг виконання індивідуального плану [13]. Однак у практиці громад ці механізми мають бути тісніше пов’язані з реальним зворотним зв’язком від сімей. Для неповних сімей ВПО це особливо важливо, оскільки формальна наявність послуги ще не означає її фактичної доступності, своєчасності або корисності.

Доцільно рекомендувати громадам проводити короткі періодичні опитування отримувачів послуг, аналізувати типові скарги та бар’єри, а також використовувати результати такого зворотного зв’язку для коригування організації прийому, графіків роботи, маршрутизації, переліку супровідних послуг і ролі соціального працівника. Така практика дозволить не лише декларувати орієнтацію на потреби сім’ї, а й реально підпорядковувати цим потребам організацію роботи. Особливо важливо, щоб до оцінювання якості послуг залучалися саме ті групи, які найчастіше стикаються з практичними перешкодами: одинокі матері й батьки, сім’ї з кількома дітьми, сім’ї без стабільного житла, сім’ї з дітьми дошкільного або молодшого шкільного віку.

Таким чином, оптимізація системи соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО має здійснюватися за кількома взаємопов’язаними напрямами: персоналізація соціального супроводу, спрощення доступу до послуг, розвиток догляду за дітьми, посилення психосоціальної підтримки, поєднання соціальної допомоги з працевлаштуванням і професійним навчанням, розширення житлової підтримки, покращення інформування, удосконалення цифрових сервісів і регулярне оцінювання якості допомоги на основі досвіду самих сімей. Ці рекомендації безпосередньо випливають із проведеного анкетування, чинної нормативної бази та сучасних підходів до розвитку сімейно орієнтованих соціальних послуг в Україні. Їх упровадження може сприяти тому, щоб соціальна робота з неповними сім’ями ВПО була більш адресною, проактивною, скоординованою та відчутно корисною у повсякденному житті сім’ї.

Отже, проведене емпіричне дослідження підтвердило, що неповні сім’ї з числа ВПО стикаються з комплексом взаємопов’язаних труднощів. Найбільш значущими серед них є житлова нестабільність, нестача допомоги з доглядом за

дітьми, психологічне напруження, складність доступу до соціальних послуг, бюрократичні процедури, інформаційні бар'єри та недостатньо активна робота соціальних служб. Водночас респонденти не розглядають підтримку лише як матеріальну допомогу, оскільки у відповідях простежується потреба в комплексному супроводі, психологічній і правовій допомозі, працевлаштуванні, розвитку послуг для дітей та зрозумілій маршрутизації в системі соціального захисту.

Аналіз відповідей респондентів показав, що наявна система підтримки часто сприймається як формальна, пасивна та недостатньо індивідуалізована. Значна частина опитаних вказувала на те, що соціальні працівники переважно реагують лише після звернення самої людини або виконують формальні функції, тоді як неповні сім'ї ВПО потребують більш активного виявлення потреб, персоналізованого супроводу та координації допомоги між різними інституціями. Найбільш відчутними перешкодами залишаються бюрократичні труднощі, нестача інформації, часові обмеження, територіальна віддаленість установ і нетактовність окремих працівників.

Практичні рекомендації з удосконалення соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО мають спиратися на адресність, комплексність і проактивність допомоги. Вони передбачають розвиток ведення випадку, спрощення процедур отримання послуг, розширення догляду за дітьми, зміцнення психосоціальної підтримки, поєднання соціальної допомоги з професійним навчанням і працевлаштуванням, покращення житлового супроводу, удосконалення інформування та використання цифрових сервісів. Такий підхід дає змогу перейти від розрізнених форм підтримки до цілісної моделі соціальної роботи, у якій неповна сім'я ВПО розглядається не лише як отримувач допомоги, а як активний суб'єкт відновлення власної життєвої стійкості.

ВИСНОВКИ

Неповні сім’ї з числа ВПО становлять окрему категорію підвищеної соціальної вразливості, оскільки їхнє становище визначається поєднанням сімейної неповноти, вимушеного переміщення, житлової нестабільності, економічних труднощів, психоемоційного напруження, ослаблення соціальних зв’язків і потреби в доступній соціальній підтримці. Здійснивши дослідження особливостей соціальної роботи з неповними сім’ями з числа внутрішньо переміщених осіб в Україні, ми можемо зробити такі висновки.

1. Історія наукового вивчення соціальної роботи з неповними сім’ями ВПО сформувалася на перетині двох дослідницьких напрямів: аналізу неповної сім’ї як соціально вразливої категорії та дослідження внутрішнього переміщення як масового соціального явища. Після 2014 року, а особливо після 2022 року, увага науковців і практиків дедалі більше зосереджується на питаннях інтеграції ВПО, визначення їхніх потреб, доступу до соціальних послуг, ведення випадку, психосоціальної підтримки та міжвідомчої взаємодії.

2. Уточнення основних понять дослідження дало змогу визначити соціальну роботу як професійну діяльність, спрямовану на підтримку особи, сім’ї та громади в подоланні складних життєвих обставин. Неповна сім’я в роботі розглядається як сім’я, у якій один із батьків самостійно виконує основні функції утримання, виховання та організації повсякденного життя дітей. ВПО трактується як особа, яка була змушена залишити місце проживання внаслідок воєнних дій, окупації, насильства чи інших загроз. Соціальні послуги розуміються як практичні дії, спрямовані на профілактику, подолання або мінімізацію наслідків складних життєвих обставин для особи чи сім’ї.

3. Методологічну основу дослідження склали принципи об’єктивності, історизму, системності, комплексності, гуманності та поваги до гідності людини. Для розкриття теми використано аналіз, синтез, порівняння, систематизацію й узагальнення наукових і нормативних джерел, а також емпіричне анкетування 30 представників неповних сімей ВПО. Обробка результатів здійснювалася шляхом підрахунку частот, відсоткових показників

і змістового узагальнення відповідей респондентів.

4. Соціально-психологічні та економічні особливості неповних сімей ВПО полягають у підвищеному навантаженні на одного з батьків, який одночасно забезпечує сім'ю матеріально, виховує дітей, підтримує їхній емоційний стан і взаємодіє з установами соціального захисту, освіти та охорони здоров'я. Внутрішнє переміщення посилює це навантаження через втрату житла, роботи, звичних соціальних контактів, стабільного середовища та доступу до неформальної підтримки.

5. Соціальні потреби неповних сімей ВПО мають комплексний характер і охоплюють житлову, матеріальну, психологічну, правову, освітню, медичну та соціально-побутову підтримку. Основні ризики для таких сімей пов'язані з бідністю, соціальною ізоляцією, психоемоційним виснаженням, труднощами догляду за дітьми, ускладненим доступом до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг. Водночас важливими ресурсами залишаються відповідальність за дітей, особиста витривалість, підтримка родичів і друзів, допомога громади, волонтерських і соціальних служб.

6. Найбільш придатними для роботи з неповними сім'ями ВПО є комплексний, правозахисний, сімейно орієнтований, ресурсно орієнтований, психосоціальний і міждисциплінарний підходи. Особливе значення має ведення випадку, оскільки воно дає змогу поєднати оцінювання потреб, планування допомоги, координацію послуг, перенаправлення до відповідних фахівців і подальший супровід сім'ї. Саме такий підхід зменшує фрагментарність допомоги й дозволяє вибудовувати послідовну траєкторію підтримки.

7. Емпіричне дослідження сучасного стану та потреб неповних сімей ВПО дало змогу практично перевірити теоретичні положення роботи й визначити, з якими труднощами ця категорія сімей стикається у повсякденному житті та під час звернення по соціальну підтримку. Для дослідження було обрано метод анкетування, оскільки він дозволяє зібрати узагальнену інформацію про потреби, проблеми, бар'єри та очікування представників неповних сімей ВПО. Застосування цього методу є доцільним для теми роботи,

адже він дає можливість не лише описати загальний стан соціальної підтримки, а й виявити напрями, які потребують практичного вдосконалення.

8. Аналіз ефективності діючої системи соціальних послуг для неповних сімей ВПО засвідчив, що найбільш відчутними проблемами для цієї категорії залишаються житлові труднощі, висока вартість оренди, нестача підтримки в догляді за дітьми, психологічна напруга, проблеми з адаптацією дітей до освітнього середовища, соціальна ізоляція, погіршення стану здоров'я окремих членів сім'ї, а також нестабільність зайнятості й доходів. Це свідчить про комплексний характер соціальної вразливості неповних сімей ВПО, яка не може бути подолана лише через надання разової матеріальної допомоги.

Встановлено, що основними бар'єрами в отриманні соціальних послуг є бюрократична складність процедур, надмірна кількість документів, недостатня поінформованість про доступні види допомоги, черги, незручний графік роботи установ, територіальна віддаленість окремих сервісів, а також окремі випадки нетактовної комунікації з боку працівників. Отже, проблема полягає не тільки в наявності чи відсутності певних послуг, а й у зручності, зрозумілості та доступності механізму їх отримання.

Результати дослідження також показали, що неповним сім'ям ВПО у громаді критично бракує доступного догляду за дітьми, житлової підтримки, психологічної допомоги, юридичних консультацій, супроводу під час оформлення документів, зрозумілого інформування та персоналізованої допомоги фахівця. Основний запит респондентів стосується не лише збільшення обсягу допомоги, а й зручнішої, адресної та зрозумілої організації підтримки. Це підтверджує потребу в переході від фрагментарної допомоги до цілісного супроводу сім'ї.

9. Рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО мають бути спрямовані на посилення ведення випадку, розвиток сімейно орієнтованих і психосоціальних послуг, розширення сервісів догляду за дітьми, зменшення бюрократичних бар'єрів, підвищення інформаційної доступності, покращення житлової маршрутизації, поєднання соціальної

підтримки з допомогою у працевлаштуванні та посилення міжвідомчої координації. Така модель відповідає реальним потребам неповних сімей ВПО й може зробити соціальну роботу більш адресною, проактивною та практично корисною.

Таким чином, гіпотезу роботи, сутність якої полягає в тому, що ефективність соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО підвищується за умови комплексного оцінювання потреб, поєднання матеріальної підтримки з психосоціальним супроводом, розвитку ведення випадку, міжвідомчої взаємодії та зменшення бар'єрів доступу до соціальних послуг, було підтверджено. Також підтверджено гіпотезу про те, що чинна система соціальних послуг для неповних сімей ВПО містить інформаційні, бюрократичні, часові, територіальні й суб'єктивні бар'єри, подолання яких можливе через спрощення процедур, цифровізацію послуг, створення зрозумілої точки входу до системи допомоги та посилення співпраці між державними структурами, громадами, громадськими організаціями й міжнародними партнерами.

Отже, мету кваліфікаційної роботи досягнуто: особливості соціальної роботи з неповними сім'ями ВПО теоретично обґрунтовано, емпірично досліджено та доповнено практичними рекомендаціями щодо підвищення ефективності соціальних послуг для цієї категорії сімей. Отримані результати засвідчили необхідність переходу до більш комплексної, сімейно орієнтованої, скоординованої та доступної системи підтримки неповних сімей з числа внутрішньо переміщених осіб.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алєксєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибік Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія / за ред. Т. Ф. Алєксєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723129/1/4%20%20%D0%92%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96_web%20(4).pdf (дата звернення: 23.04.2026).

2. Балакірєва О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. *Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування* : матеріали круглого столу (9 липня 2014 р.). Київ, 2014. URL: https://old.nas.gov.ua/text//pdfNews/kruglyi%20stil%20pereselentsi_www.pdf

3. Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо переміщених осіб : метод. рек. Київ, 2015. 62 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b79071d0-eb42-4d46-b104-d7263fc41b22/content (дата звернення: 24.02.2026).

4. Деякі питання організації надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2026 № 64. *Законодавство України. Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64-2026-%D0%BF (дата звернення: 19.03.2026).

5. Життя дітей під час війни. Україна - лютий 2024 / UNICEF. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

6. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: моніторинг результатів соціологічних досліджень 2014-2015 рр. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21, Вип. 1. С. 38-46.

7. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Sotsialne-samopochuttia-vnutrishno-peremishchenykh-osib.-Kovalisko-N.V.-Bubniak-S.M..pdf (дата звернення: 23.04.2026).

8. Лехолетова М. М., Дуля А. В., Спіріна В. Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. № 1. С. 30-36. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5

9. Лютий В., Дуля А. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 49-58. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7

10. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навч.-метод. посіб. / С. О. Омельченко та ін. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с. URL: https://enpuir.udu.edu.ua/bitstreams/d330da30-3319-49f2-948c-adf68e285572/download (дата звернення: 23.04.2026).

11. Попок А. А., Дяченко А. В. Приймаюча громада як суб'єкт інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2020. Вип. 2. С. 21-29. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2020.2.4

12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18 (дата звернення: 22.03.2026).

13. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0621-16 (дата звернення: 22.03.2026).

14. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III.

База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14 (дата звернення: 22.03.2026).

15. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 23.03.2026).

16. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2558-14 (дата звернення: 24.02.2026).

17. Савчук О. М., Галай А. О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 70-74. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/016a8486-d5c8-43d5-bf80-498b2a67c9ab (дата звернення: 23.04.2026).

18. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 65-72. DOI: https://doi.org/10.15407/socium2015.02.065

19. Слюсар Л. І. Резильєнтність сім'ї в умовах довготривалої війни в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2025. № 2 (60). С. 3-19.

20. Слюсар Л. І. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 3-20. URL: https://ojs.dse.org.ua/index.php/dse/article/download/139/110 (дата звернення: 23.03.2026).

21. A Family for Every Child. Better Care for Children in Ukraine. UNICEF Ukraine Programme Brief. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/44641/file/A%20Family%20for%20Every%20Child.%20Better%20Care%20for%20Children%20in%20Ukraine.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

22. Amato P. R., Keith B. Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*. 1991. Vol. 110, No. 1. P. 26-46. DOI: https://doi.org/10.1037/0033-2909.110.1.26

23. Amato P. R. The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*. 2000. Vol. 62, No. 4. P. 1269-1287. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x

24. Amato P. R. Children of divorce in the 1990s: an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*. 2001. Vol. 15, No. 3. P. 355-370. DOI: https://doi.org/10.1037/0893-3200.15.3.355

25. Child Poverty: Impact of the War on the Situation of Households with Children / UNICEF. 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/38971/file/Child%20Poverty%20full%20version%206%20April%202023%20eng.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

26. Hnatyuk T. O. Living conditions of the internally displaced persons in Ukraine. *Demography and Social Economy*. 2020. № 1 (39). P. 49-62. URL: https://dse.org.ua/arhcive/39/4.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

27. International Federation of Social Workers. Global Definition of Social Work. URL: https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ (дата звернення: 23.04.2026).

28. International Organization for Migration. Ukraine Internal Displacement Report. Round 13 (June 2023). 14 Jun 2023. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Ukraine_Internal%20Displacement%20Report_Round%2013%20%28June%202023%29.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

29. McLanahan S., Garfinkel I. The Fragile Families and Child Wellbeing Study : Questions, Design, and a Few Preliminary Results : Working Paper No. 00-07. Princeton : Center for Research on Child Wellbeing, 2000. URL: https://ffcws.princeton.edu/sites/g/files/toruqf4356/files/wp00-07-ff-mclanahan.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

30. McLanahan S. S., Garfinkel I., Mincy R. B., Donahue E. Introducing the issue. *The Future of Children*. 2010. Vol. 20, No. 2. P. 3-16. DOI: https://doi.org/10.1353/foc.2010.0005

31. Mental Health and Psychosocial Support Multisectoral Strategy for

Ukraine / UNICEF Ukraine. 2025. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

32. National Monitoring System of the Situation with Internally Displaced Persons. Round 2, April 2016 / International Organization for Migration. 2016. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/national-monitoring-system-situation-internally-displaced-persons-round-2-april-2016 (дата звернення: 19.05.2026).

33. National Survey on Public Perception and Awareness of Social Policy in Ukraine. Wave 2 Analytical Report / UNICEF. 2025. URL: https://knowledge.unicef.org/ukraine/resource/national-survey-public-perception-and-awareness-social-policy-ukraine-wave-2-analytical (дата звернення: 22.03.2026).

34. National Survey on the Perception and Awareness of Social Policy in Ukraine / UNICEF. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/social-policy-awareness (дата звернення: 20.03.2026).

35. Situation Analysis of Children in Ukraine 2024 / UNICEF Ukraine Country Office. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49206/file/UNICEF_SitAn_2024_ENG.pdf.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

36. Ukraine - Multi-year Strategy 2025-2027 / UNHCR. 2025. URL: https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-01/Ukraine%20-%20Strategy%202025%20%E2%80%93%202027.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

37. Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan 2025 / UNHCR, Humanitarian Country Team. 2025. URL: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/2025-01/Ukraine%20HNRP%202025%20Humanitarian%20Needs%20and%20Response%20Plan%20EN_0.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

38. Ukraine Humanitarian Situation Report No. 47. January-December 2024 / UNICEF. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/documents/ukraine-humanitarian-situation-report-47 (дата звернення: 23.04.2026).

39. Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey Round

21 (January 2025) / International Organization for Migration. 2026. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Internal%20Displacement%20Report_GPS%20R21_January_2025.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

40. Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey Round 21 (October 2025) / International Organization for Migration. 2025. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Internal%20Displacement%20Report_GPS%20R21_October_2025_1.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

41. Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey Round 17 (August 2024) / International Organization for Migration. 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_GPS_R17_IDP_August%202024.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

42. Ukraine Protection Survey #1 / UNHCR. 2025. URL: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/2025-07/Protection%20Survey%201%20-%20Final%20-%209.07.2025.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

43. UN Commission on Human Rights. Guiding Principles on Internal Displacement (E/CN.4/1998/53/Add.2, 11 February 1998). URL: https://www.refworld.org/legal/otherinstr/unchr/1998/18487 (дата звернення: 23.04.2026).

44. UNHCR Ukraine Cash Assistance Factsheet 2025 / UNHCR. 2026. URL: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/2026-03/UNHCR%20Ukraine%20Cash%20Assistance%20Factsheet%202025.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета соціологічного дослідження

на тему:

«Соціальна робота з неповними сім'ями ВПО»

Шановний(а) учаснику(це)!

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні, присвяченому проблемам і труднощам неповних сімей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Це опитування є частиною дипломного дослідження та має на меті вивчити Ваш особистий досвід подолання труднощів, пов'язаних із переміщенням, ефективність системи соціальних послуг, Ваші очікування від державних та громадських структур, а також бар'єри, з якими Ви стикаєтеся як представник(ця) неповної сім'ї.

Ваша участь допоможе краще зрозуміти специфічні потреби неповних сімей ВПО та знайти шляхи оптимізації соціальної роботи та підтримки таких родин. Опитування анонімне, а отримані результати будуть використані лише в узагальненому вигляді. Заповнення анкети займе приблизно 5-7 хвилин.

І. ПАСПОРТНА ЧАСТИНА (Соціально-демографічний профіль)

1. Ваша стать:

- Жіноча
- Чоловіча

2. Ваш вік:

- До 25 років
- 26 – 35 років
- 36 – 45 років
- 46 років і старше

3. Кількість дітей у сім'ї:

- 1 дитина
- 2 дітей
- 3 і більше (багатодітна неповна сім'я)

4. Вік дитини / дітей (якщо дітей декілька, оберіть усі відповідні категорії):

- 0 – 3 роки (ранній вік)
- 4 – 6 років (дошкільний вік)
- 7 – 10 років (молодший шкільний вік)
- 11 – 14 років (середній шкільний вік / підлітки)
- 15 – 18 років (старший шкільний вік)

5. Термін перебування у статусі ВПО:

- Менше 1 року
- 1 – 2 роки
- 3 – 5 років
- Понад 5 років

6. Тип населеного пункту, де Ви проживаєте зараз:

- Обласний центр / велике місто
- Мале місто
- Селище міського типу
- Село

ІІ. ОСОБЛИВОСТІ СТАНУ, РИЗИКИ ТА РЕСУРСИ

7. Оцініть фінансове становище Вашої родини:

- Грошей не вистачає навіть на необхідні продукти харчування.
- Вистачає на їжу, але купівля одягу чи взуття викликає серйозні труднощі.
- Вистачає на їжу та одяг, але для купівлі побутової техніки треба відкладати гроші.
- Повністю забезпечені, маємо змогу робити заощадження.

8. Які проблеми є найбільш критичними для Вашої сім'ї зараз? (оберіть не більше 3-х):

- Відсутність власного житла / висока вартість оренди.
- Безробіття або низька заробітна плата.
- Складнощі з влаштуванням дитини в садочок / школу.

- Погіршення фізичного здоров’я членів сім’ї.
- Психологічна травматизація та тривожність.
- Відсутність допомоги у догляді за дитиною (немає на кого залишити).
- Соціальна ізоляція (відсутність друзів та знайомих у новій громаді).
- інше: _____

9. Що є Вашим головним ресурсом (силою), що допомагає триматися?

- Власна наполегливість та оптимізм.
- Відповідальність за дітей.
- Допомога родичів / друзів.
- Підтримка з боку громади / волонтерів.
- Віра / релігійні переконання

ІІІ. ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ З СИСТЕМОЮ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

10. Куди Ви зверталися за допомогою після переміщення? (можна декілька варіантів):

- Державні органи (УСЗН, ЦНАП).
- Центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді.
- Міжнародні гуманітарні фонди (ООН, Червоний Хрест тощо).
- Місцеві громадські чи волонтерські організації.
- Релігійні громади.
- Не звертався(лася) за допомогою.

11. Які види підтримки Ви вже отримували?

- Щомісячна державна допомога на проживання ВПО.
- Гуманітарна допомога (продуктові / гігієнічні набори).
- Психологічні консультації.
- Юридичний супровід (відновлення документів, аліменти тощо).
- Допомога з працевлаштуванням.
- Соціальні послуги (напр., «денний догляд» для дитини).
- Нічого не отримував (ла)

12. Оцініть рівень доступності соціальних послуг у Вашій громаді за шкалою від 1 до 5 (де 1 – зовсім недоступно, 5 – дуже легко отримати):

- 1 — 2 — 3 — 4 — 5

13. Оцініть зручність отримання послуг через цифрові інструменти (Дія, електронні черги, чат-боти):

- Дуже зручно, це значно спрощує життя.
- Скоріше зручно, але часто трапляються збої.
- Мало допомагає, все одно доводиться йти особисто.
- Не користуюся цифровізованими послугами.

14. З якими бар'єрами Ви стикалися при спробі отримати допомогу? (можна декілька):

- Інформаційні: не знав(ла), що така послуга існує або куди йти.
- Бюрократичні: вимога надмірної кількості довідок, складні заяви.
- Територіальні: установи знаходяться занадто далеко.
- Часові: великі черги або незручний графік роботи.
- Суб'єктивні: нетактовність працівників («людський фактор»).
- Не стикався(лася) з жодними бар'єрами.

IV. ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН

15. Чи відчуваєте Ви симптоми «батьківського вигорання» (постійна втома, роздратування через дитину, апатія)?

- Так, постійно.
- Досить часто.
- Іноді.
- Майже ніколи.

16. Як би Ви оцінили роботу соціальних працівників у Вашій громаді щодо підтримки саме неповних сімей?

- Працюють професійно та активно пропонують допомогу.
- Працюють лише «за запитом», коли людина приходить сама.
- Працюють формально, реальної допомоги мало.
- Зовсім не відчуваю їхньої роботи.

17. Який підхід до допомоги був би для Вас найефективнішим?

- Тільки матеріальна допомога (гроші, продукти).
- Комплексний підхід (гроші + психологічна допомога + юридичні поради).
- Допомога у самореалізації (навчання, працевлаштування, щоб не залежати від виплат).

18. На яку допомогу Ви розраховуєте найбільше у найближчому майбутньому?

- Грошові виплати / субсидії.
- Допомога в отриманні або ремонті житла.
- Професійне навчання / перекваліфікація.
- Групи психологічної підтримки для батьків.
- Оздоровлення та відпочинок для дітей.
- Послуга «муніципальна няня» або розширення груп продовженого дня в школах.

V. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ПІДТРИМКИ

19. Які зміни у законодавстві чи роботі соціальних служб ви вважаєте найбільш пріоритетними для неповних сімей ВПО? (оберіть не більше 3-х варіантів):

- Спрощення процедури призначення виплат (цифровізація, відмова від зайвих довідок).
- Пільги на оренду або пріоритетне отримання соціального житла.
- Законодавче закріплення статусу «сім’я захисника/захисниці» для отримання додаткових послуг.
- Створення гнучкого графіку роботи для батьків у неповних сім’ях.
- Впровадження послуг з безкоштовного догляду за дитиною (соціальні няні).

- Перехід соціальних служб від режиму «прийому звернень» до активного виявлення потреб сімей.
- Створення єдиного інформаційного порталу для неповних сімей ВПО.
- Інше: _____

20. Які кроки, на Вашу думку, зроблять систему соціальних послуг кращою? (оберіть ТОП-3):

- Повна цифровізація (щоб все можна було зробити з телефону).
- Створення "єдиного вікна" для ВПО у громаді.
- Закріплення персонального кейс-менеджера за кожною сім’єю.
- Більше послуг із догляду за дітьми (щоб батько/мати могли працювати).
- Посилення співпраці влади з міжнародними фондами.

21. На Вашу думку, якої конкретної послуги чи форми підтримки зараз критично не вистачає неповним сім’ям ВПО у Вашій громаді? *(напишіть коротко)*

Дякуємо за участь в опитуванні!

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Сищук Іван Русланович, студент 4 курсу, форма навчання денна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: epfk17.20syshuk@gmail.com,

− підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з неповними сім'ями ВПО» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

− заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

− згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____Підпис_____ПІБ (студент) Сищук І.Р.

Дата_____Підпис_____ПІБ (науковий керівник) Сорокіна О.С.